

Formes d'accés a l'explotació de la terra, renda agrícola i transformacions socioeconòmiques a la comarca d'Osona. 1850-1936.

Santi Ponce Vivet
Universitat de Vic

En el present article pretenem copsar la importància del sector agrari a la comarca d'Osona i en especial dels arrendataris en el marc d'una economia fortament penetrada pel sector secundari i mediatitzada pel mercat durant la segona meitat del segle XIX i primer terç del XX. És una fita metodològica prèvia (apartats núms. 1 a 4) que permet reforçar la magnitud de la renda agrària derivada de les formes d'accés a la terra per part dels no propietaris (tema que es desenrotlla a l'apartat núm.5).

No pretenem només descriure les distintes modalitats de contractació, sinó sobretot apreciar l'evolució d'aquestes i llur relació en el context socioeconòmic de la comarca entre 1850 i 1936. A banda dels censos, les parts de fruits o l'import dels arrendaments, formes més substancials dels ingressos dels arrendadors, ens interessan especialment els nivells de vinculació entre arrendador i arrendatari, i les diverses modalitats d'apropiació de l'excedent que comporten els pactes. Així mateix destaquem les permanències i els canvis de la contractació agrícola. En definitiva l'adaptació i la viabilitat de les formes d'accés a la terra habituals, ja a l'antic règim, en una societat en plena transformació.

1. El marc físic i cronològic

La comarca d'Osona s'insereix dintre del que Lluís Solé i Sabarís¹ ha denominat la «regió de la Muntanya Oriental Humida» quan l'any 1966 va classificar el territori català en unitats naturals. És situada a l'extrem nord-est de la Depressió Central catalana, entre els Pre-pirineus i la Serralada Pre-litoral, al centre de la Catalunya Vella. Es troba travessada pels rius Ter, el seu afluent el Gurri, i el Congost, i

1. SOLÉ I SABARÍS, LLUÍS. (dir.) *Geografia de Catalunya*. vol. II. Barcelona: Aedos, 1964, p. 333-336.

flanquejada per les estribacions pre-piríniques de les serres de Santa Magdalena de Cambrils i de Sant Marc al nord, la Serralada Transversal i les Guillerries (Serralada Pre-litoral) a l'est, el Montseny al sud-est, els Cingles de Bertí al sud i a l'oest els altiplans del Lluçanès i el Moianès. La seva capital, Vic, dista 70 km de Barcelona i 100 km de Puigcerdà. Té per comarques veïnes el Ripollès i la Garrotxa a tramuntana, la Selva a llevant, el Vallès Oriental a migdia i el Bages i el Berguedà a ponent. Segons la Ponència de la Divisió Territorial de 1933, comprèn una superfície de 1190,46 km² que la situa en la tercera comarca més extensa de la província de Barcelona després del Bages i el Berguedà (ocupa pràcticament el 13 % del territori provincial), i és la desena més extensa de Catalunya.

La comarca d'Osona engloba una realitat física, paisatgística, humana, econòmica i històrica diversa: la Plana de Vic com a nucli central i diverses parts d'altres unitats més o menys perifèriques com el Lluçanès, el Moianès, el Collsacabra, les Guillerries i el Montseny, subcomarques muntanyenques i trencades que envolten la Plana de Vic. Des del punt de vista demogràfic, aquesta ha estat l'àrea que concentra més efectius, en especial els municipis del fons de la Plana, aquells que descriuen un eix imaginari nord-sud (Centelles, Vic, Manlleu, Roda de Ter i Torelló). L'any 1860 els habitants de la capital representaven el 22 % de la població d'Osona i el 1930 el 19 %². Pel que fa a la resta del territori (45 municipis) els efectius demogràfics es reparteixen de manera homogènia: si exceptuem el cas distorsionador de Vic i establim tres grups segons les dimensions de llur població utilitzant la mitjana aritmètica dels censos de 1860, 1897 i 1930, resulta que quasi dues tercers parts de la població osonenca es troba adscrita a grups municipals de menys de mil habitants (33 municipis) i 12 tenen entre 1.000 i 2.000 habitants.

I, home, adaptat al medi, ha desenrotllat formes d'assentament dispers (masia) i un sistema de nuclis urbans propers entre ells (aproximadament 5 km) vinculats al centre administratiu i comercial de Vic, la capital de la comarca.

Les coordenades cronològiques comprenen el període 1860-1936 perquè és quan es consoliden les estructures polítiques i econòmiques de la societat contemporània: el procés d'industrialització a Catalunya, l'articulació del mercat interior peninsular, la consolidació del liberalisme i la vertebració del sistema polític espanyol.

2. El marc històric: transformacions econòmiques i socials

El punt de partença de les transformacions socials i econòmiques catalanes s'inicia el segon terç del segle XVIII després de la derrota militar que acaba amb la

2. La població registrada per al conjunt de la comarca d'Osona és de 62467 habitants l'any 1860, 57.004 habitants el 1900 i 74.469 habitants el 1930.

supressió de llurs seculars institucions:³ el nombre d'habitants creix de manera espectacular i propicia l'increment de l'oferta de treball i la demanda de béns, augmenta la producció agrícola gràcies al creixement extensiu (increment de les rompudes) i intensiu (canvis tècnics com la introducció de noves plantes i rotacions, la cura en l'aprofitament de l'aigua i dels adobs orgànics), comença a articular-se el mercat,⁴ s'inicia el procés d'especialització, la producció per al mercat pren posicions davant la producció per al consum, s'implanta una notable indústria domèstica rural⁵ (*putting out*), s'acumulen capitals i emergeix el grup social de grans propietaris del domini útil de la terra i dels patricis urbans, ambdós implicats en activitats industrials, comercials i prestamistes. En definitiva, una sèrie d'elements que conviuen amb formes econòmiques anteriors i que mantenen una desigual correlació dintre de la geografia catalana (litoral-muntanya). La comarca d'Osona no és aliena als canvis mencionats. Com si d'un laboratori minúscul es tractés, reproduceix el mateix fenomen. Per una banda, una àrea impregnada de transformacions (la Plana de Vic) que presenta un grau de desenvolupament superior al de les subcomarques muntanyenques de l'entorn (Lluçanès, Moianès, Colsacabra, Guilleries, Montseny). Aquest creixement manifesta la seva màxima expansió durant la segona meitat del Set-cents. Cap a la dècada de 1780 apareixen els primers símptomes d'esgotament de la terra a causa del creixement extensiu que, combinat amb la conjuntura de guerra⁶ (d'estats i civil) condueixen Osona, Catalunya i Espanya cap

3. VILAR, Pierre. *Catalunya dins l'Espanya moderna. Les transformacions agràries del segle XVIII català*. vol. III. Barcelona: Edicions 62, 1966; MARTÍNEZ SHAW, Carlos. «La Cataluña del siglo XVIII bajo el signo de la expansión», dins FERNÁNDEZ, Roberto (ed.). *España en el siglo XVIII. Homenaje a Pierre Vilar*. Barcelona: Crítica, 1985.

4. GARRABOU, Ramon; PUJOL, Josep. «El canvi agrari a la Catalunya del segle XIX», *Recerques*, num. 19. Barcelona: Curial, 1987, p. 60-77. GIRALT, Emili. «L'agricultura», dins *Història Econòmica de Catalunya*. vol II. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991, p. 121-305. A l'estat espanyol el procés de formació del mercat intern s'endarrereix fins a la segona meitat del segle XIX segons les versions més optimistes (SÁNCHEZ ALBORNOZ, Nicolás. «La integració del mercat nacional. España e Italia», dins NADAL, J.; TORTELLA, G. (eds). *Agricultura, comerç colonial i creixement econòmic en la España contemporània. Actas del Primer Congreso de Historia Económica de España* (Barcelona, 11 y 12 de maig de 1972). Barcelona: Ariel, 1974, p. 177-179, i fins a les dues darreres dècades del segle (1880) les més realistes i recents (GARRABOU, Ramon; SANZ FERNÁNDEZ, Jesús. «Introducció», dins GARRABOU, Ramon; SANZ FERNÁNDEZ, Jesús (eds.), *Historia Agraria de la España Contemporánea. 2. Expansión y crisis (1850-1900)*. Barcelona: Crítica, 1985, p. 13-66.

5. ALBAREDA, Joaquim. *La industrialització a la Plana de Vic. 1770-1875*. Vic: Publicacions del Patronat d'Estudis Ausonencs, 1981, p. 17-36; TORRAS ELIAS, Jaume. «Especialización agrícola e industria rural en Cataluña en el siglo XVIII», *Revista de Historia Económica* XI, num. 3 (1984), p. 113-128. FONTANA, Josep. *La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)*, dins VILAR, P. (dir.). *Història de Catalunya*. vol. V. Barcelona: Ed. 62, 1988, p. 67-73.

6. TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir). *Historia de España*. vol. VII. *Centralismo, ilustración y agonía del antiguo régimen. (1715-1833)*. 2a. ed. Barcelona: Labor, 1987, p. 249-264; FONTANA, Josep. *La*

a una greu crisi de la qual se'n comencen a sortir cap a la tercera dècada del XIX. A partir d'aquest moment s'inicia una franca recuperació.

A la primera meitat del segle XIX la penetració del capitalisme al camp osonenc és un fet consolidat. Així ho revelen, entre altres, la posició hegemònica de la família nuclear sobre l'estesa, la industrialització tèxtil de les viles de la riba del riu Ter, l'augment de les activitats secundàries i terciàries (a mitjan segle la població activa ubicada en els sectors industrials i de serveis representa la meitat de la població activa masculina), o la progressiva caiguda dels preus dels cereals en el mercat de Vic (sector clau de l'especialització agrícola de la comarca).⁷ El creixement de la producció agrària, fenomen abastament confirmat tant per al cas català⁸ com per al conjunt espanyol,⁹ discorre paral·lelament a l'increment de la demanda potencial. Però l'augment de la producció agrícola es basa en el model heretat del segle anterior sense que es manifestin importants millores dels rendiments per unitat de superfície. Alhora, l'increment de la població provoca una major pressió sobre la terra, fet que es tradueix en un augment del seu valor i en un deteriorament de les

fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868), dins VILAR, P. (dir.) *Història de Catalunya*. vol.V. Barcelona: Ed. 62, 1988, p.131-181; RAMISA, Maties. *La Guerra del Francès al corregiment de Vic. 1808-1814*. Vic: Eumo Editorial, 1993.

7. PONCE VIVET, Santi. «Transformacions agrícoles i canvi social a la Catalunya interior: el cas de la comarca d'Osona. 1850-1930». Tesi Doctoral inèdita. Barcelona: UB, 1995.

8. GARRABOU, Ramon. «El camp català als segles XIX i XX», dins *Estructura social i econòmica del camp català*. Segon Curs d'Història de Catalunya (novembre-desembre, 1977). Barcelona: Ajuntament de Barcelona-Institut Municipal d'Història, 1978, p.65-75; GARRABOU, Ramon; PUJOL, Josep. «El canvi agrari a la Catalunya del segle XIX», *Recerques*, núm.19. Barcelona: Curial, 1987, p. 35-84; GARRABOU; PUJOL; COLOMÉ; SAGUER. «La crisi finisecular i la recomposició del món rural a Catalunya», *Recerques*, núm. 26, Barcelona: Curial, 1992, p. 107-132; GARRABOU, R. (ed.) *La crisi agrària de finals del siglo XIX*. Barcelona: Crítica, 1988; GIRALT, Emili. «L'evolució de l'agricultura al segle XIX» dins *Història de Catalunya*, vol. V. Barcelona: Salvat, 1979, p. 20-38.; GIRALT, Emili. «L'agricultura». *Història Econòmica de Catalunya*. vol. II. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991, p.121-305.

9. La producció bibliogràfica sobre el cas peninsular ha estat prolífica en el tema. Resenyem a continuació alguns títols sense pretensions d'exhaustivitat: Grupo de Estudios de Historia Rural, «Evolución de la superficie cultivada de cereales y leguminosas en España, 1886-1935», *Agricultura i Sociedad*, núm. 29 (1983), p. 285-325; Grupo de Estudios de Historia Rural: *Estadísticas históricas de la producción agraria española. 1859-1935*. Madrid: Ministerio de Agricultura, 1992; KONDO, Agustín Y. *La agricultura española del siglo XIX*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación/Nerea, 1990; GARCIA SANZ, Àngel; GARRABOU, Ramon (eds). *Historia agraria de la España Contemporánea. 1 Cambio social y nuevas formas de propiedad (1800-1850)*. Barcelona: Crítica, 1985; GARRABOU, Ramon; SANZ, J. (eds), *Historia agraria de la España Contemporánea. 2. Expansión y crisis (1850-1900)*. Barcelona: Crítica, 1985; GARRABOU; BARCIELA; JIMENEZ BLANCO (eds). *Historia agraria de la España Contemporánea. 3. El fin de la agricultura tradicional (1900-1960)*. Barcelona: Crítica, 1986.

condicions dels arrendaments (favorable als interessos dels arrendadors). Es consolida la gran pagesia propietària, la qual, conjuntament amb el patriciat urbà, esdevé el grup social beneficiari de la situació.¹⁰ L'increment de la demanda de terres de conreu provoca la fragmentació de les explotacions fins al temerari-estratègic extrem (especialment en els municipis pròxims a les zones industrials) d'impossibilitar l'autoreproducció de la pròpia explotació agrícola.¹¹ La productivitat del treball agrari es redueix i la progressiva caiguda dels preus dels cereals a la plaça de Vic¹² al llarg de gairebé tot el segle obliga els productors agrícoles (arrendataris i petits propietaris) a complementar llurs ingressos amb el treball a la fàbrica de part dels membres de la família: dones i joves es desplacen diàriament des de les seves residències cap a les zones fabrils de la riba del riu Ter. Aquest model de creixement agrari condueix cap a un procés d'assalarització encoberta i permet als empresaris industrials una abundant oferta de treball, dòcil i barata.

Cap a la dècada de 1860 i durant uns vint anys es manifesten de manera contundent les contradiccions del creixement anteriorment assenyalat. L'esgotament de la terra provoca el descens brusc dels rendiments i de la mateixa producció total, la població osonenca perd habitants.¹³ La crisi s'agreuja amb l'arribada del ferrocarril a la ciutat de Vic l'any 1875, fet que propicia la importació en massa de blat procedent de l'Aragó, Castella, Andalusia i Extremadura.¹⁴ Immediatament irromp la crisi finisecular derivada de la competència cerealícola del Nou Món. Amb tot, als pagesos de la comarca no els enxampa per sorpresa. L'antecedent de l'arribada del ferrocarril havia estimulat estratègies d'adaptació a la nova realitat, d'altra banda ineludible. Cap a finals de la dècada de 1880 es manifesten els primers símptomes de la reactivació agrícola a través d'una major capitalització de la terra (en especial la que exploten directament els propietaris) i una estratègia pro-

10. L'estratègia d'aquests grups socials consisteix a augmentar llurs béns arrels a través de les estratègies matrimonials que tendeixen a casar hereus i pubilles, i a diversificar el risc invertint en altres activitats econòmiques com passius de l'estat, actius industrials i accions ferroviàries, o realitzant funcions de credit a les classes subalternes (PONCE, Santi. «La família Serrabou, un exemple de reproducció social a Osona», dins PONCE, Santi; FERRER, Llorenç (coords.) *Família i canvi social a la Catalunya contemporània*. Vic: Eumo Editorial, 1994, p. 125-142).

11. Reproducció biològica, social i econòmica es fonamenten en la família i la masia.

12. Joaquim Salarich ofereix per quinquennis l'evolució del preu de grans d'aresta del període 1800-1853: SALARICH, Joaquim. *Censo de Vic*. Barcelona: Imp. Joaquim Bosch, 1857, p. 97. Per al darrer terç del segle XIX s'ha utilitzat documentació dipositada a l'Arxiu Municipal de Vic: «Subsistències 1868-1895» I i II. Llibres.

13. La taxa anual de creixement registra, entre 1857 i 1887, valors negatius (-0,408 per al període 1857-1877 i -0,238 entre 1877-1887).

14. PONCE VIVET, Santi. «Ferrocarril, agricultura i mercat. Els efectes del transport ferroviari a l'economia d'Osona (1875-1924)», *Estudis d'Història Agrària*, num. 9. Barcelona: Curial, 1992, p.127-153.

ductiva que pugui competir amb les noves condicions del mercat: s'incrementen les inversions en mecanització, augmenta el consum de fertilitzants orgànics (i des de principis del segle XX s'introdueixen els minerals), s'abandonen els cultius marginals i se substitueixen per ferratges i patates, es consolida un procés d'especialització fonamentat en la producció de derivats del porc (embotits) i de la vaca (llet i carn). La proximitat al mercat de Barcelona i la reducció dels costos del transport propiciat pel ferrocarril acceleren el canvi cap a la nova oferta.

A la dècada de 1920 el canvi d'estratègia iniciat uns cinquanta anys abans es manifesta plenament consolidat. Els actius demogràfics s'han més que recuperat i l'agricultura de la comarca s'ha transformat i adaptat plenament a les noves circumstàncies. Un segment important de la pagesia, els arrendataris i els petits propietaris, hi ha contribuït de manera decisiva a través de l'autoexplotació i el seu sacrifici.

3. La importància del sector agrícola: estructura socioprofessional

L'estructura de la població activa revela (vegeu la Taula núm.1), d'una banda, la precocitat de la societat osonenca respecte al desenvolupament de les forces dinàmiques del sistema capitalista industrial, a causa de l'elevat percentatge de població activa ubicada en els sectors secundari i terciari ja des de mitjan segle XIX. De l'altra, destaca la consolidació d'una economia mixta agrícola-industrial. Els actius agrícoles representen la meitat de la població activa, sense comptabilitzar la dedicació de dones i infants en les tasques agrícoles. En els municipis de l'àrea rural de la comarca, la població activa ubicada en el sector primari és majoritària. A l'Esquirol, per exemple, i segons una enquesta realitzada l'any 1905,¹⁵ tots els homes adults tret dotze o tretze industrials o persones d'ofici (fusters, ferrers etc) es dediquen a les feines del camp. Les dones ajuden eventualment durant les èpoques de desherbar el blat, o a la temporada d'aplegar les patates. Treballen en una tercera part de les tasques agrícoles anuals. Els infants (sense especificar l'edat) no treballen al camp i es dediquen a estudiar, tret d'uns quants que fan de mossos, de pastors i de rabadans. Fins i tot els individus dedicats a activitats mercantils o d'ofici tenen terres (hort, sobretot) que cultiven temporalment.

Segons l'estudi publicat l'any 1871 pel coetani Joaquim Salarich, al partit judicial de Vic, equivalent al territori que ocupa la comarca d'Osona, el nombre de treballadors agrícoles és de 11.698 sense comptabilitzar aquells que són propietaris de les terres que treballen.¹⁶ D'aquests, el 64,45 % (7.657) són arrendataris, el 16,07 % assalariats o mossos (1.881), i el 18,46 % (2.160) assalariades ocupades en el ser-

15. Arxiu Municipal de l'Esquirol, *Cuestionario Agrícola* de l'any 1905. Lligall.

16. Salarich, malauradament, no ens diu el nombre de pagesos propietaris: SALARICH, Joaquim.

TAULA 1. *Percentatges de distribució de la població activa masculina osonenca i catalana. 1860-1930*

Sector	Osona			Catalunya			
	±1860	±1900	±1930	1860	1877	1900	1930
Agricultura	50.45	44.45	38.16	54.7	52.8	43.8	26.3
Indústria	27.00	36.02	37.32	29.0	26.0	33.3	51.5
Serveis	22.55	19.53	24.52	16.3	21.2	22.9	22.2
Total població activa	100	100	100	100	100	100	100

Fonts: Per a la comarca d'Osona: elaboració pròpia a partir dels padrons d'habitants dels municipis de Folgueroles (1860, 1880 1930), l'Esquirol (1861, 1898, 1931), Sant Bartomeu del Grau (1857, 1886, 1930), Sant Pere de Torelló (1900, 1930), Oristà (1869, 1897, 1920), Vilanova de Sau (1861, 1898, 1930), Taradell (1901, 1930), Manlleu (1905, 1930), Roda de Ter (1868, 1890, 1930), Perafita (1857, 1889, 1930), Vic (1860, 1889, 1930), Centelles (1889, 1925).

Per a Catalunya: DD.AA.; *Història econòmica de la Catalunya contemporània.*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1989. Per als anys 1860, 1877 i 1900, vol.II, p.55. Per a l'any 1930 s'ha realitzat una adaptació dels valors publicats en el vol. V, p.37.

vei domèstic (minyones). De la informació que facilita J. Salarich destaca la important quantitat de treballadors que no són propietaris de la terra que exploten. Famílies d'arrendataris que majoritàriament travessen un període de dificultats ja sigui per l'enduriment de les condicions contractuals, per la inviabilitat de les explotacions (excessivament reduïdes i escassament tecnificades), o per l'abaratiment dels preus dels cereals al mercat. Davant d'aquest panorama, no els queda altre remei que, com s'ha esmentat anteriorment, complementar les seves precàries fonts d'ingressos amb el treball al taller o a la fàbrica d'alguns dels seus membres.¹⁷ Per aquesta raó, durant les dècades de 1860 i 1870 els propietaris agrícoles temen un èxode rural general dels seus arrendataris cap a les ciutats, pobles i viles industrials. L'loen i clamen pel manteniment dels contractes de parceria, que, a diferència dels arrendaments en diners, o el simple assalariament, fixen la població, forneixen de força de treball el camp i possibiliten un millor control de la població agrícola treballadora.¹⁸ A la Reunió Agrícola de Vic organitzada per l'Institut Agrícola

Estudio topográfico médico del llano de Vich. Memoria premiada por la Real Academia de Medicina y Cirugia de Barcelona, con medalla de oro y título de socio correspondiente, en el concurso público celebrado en 1º de febrero del año 1871. AEV., manuscrit, p.57. Segons la mateixa font, el nombre de treballadors dedicats a activitats secundàries era de 7898.

17. Segons Joaquim Salarich, la meitat dels artesans i assalariats industrials del partit judicial de Vic l'any 1871, és a dir, aproximadament 4000, combinen el treball artesanal amb les tasques agrícoles: SALARICH, Joaquim. *Estudio topográfico médico...*, op. cit, p.57.

18. Contractació a temps indefinit on es confonen explotació i vivenda familiar.

Català de Sant Isidre (principal associació de propietaris agrícoles de Catalunya que té una notable implantació a la comarca) celebrada l'any 1868, es convoca un premi al pagès arrendatari cap de família nombrosa (més de cinc fills) que tingui més descendents dedicats a activitats agrícoles. Es tractava, d'altra banda, d'una actitud paternalista impregnada de moralitat cristiana que tenia per finalitat intensificar el treball estalviant als propietaris la inversió de capitals en mecanització.

L'evolució dels actius osonencs ocupats a l'agricultura s'assembla a la del conjunt de Catalunya (vegeu la Taula núm. 1), amb la particularitat que, a despit de la importància de la indústria, a Osona el sector primari continua essent important. L'any 1930, la població activa catalana ubicada en aquest sector s'ha reduït al 26,3 %, mentre que a la zona d'estudi triada, es manté amb el 38,16 %. Aquí els actius del sector secundari no travessen la barrera del 50 %. Com ja s'ha enunciat anteriorment, es consolida una economia mixta en la qual conviuen unes àrees plenament industrialitzades amb una perifèria on l'estructura de la propietat de la terra i els règims de tinença fixen la població rural, la qual manifesta elevats graus d'especialització i practica una agricultura destinada majoritàriament al mercat.

4. La importància dels arrendataris: estructura de la propietat i accés a la terra l'any 1936

Quantificar l'extensió de terra treballada per productors arrendataris i el seu nombre, així com el grau d'implantació dels diferents règims de tinença de la terra, aportaria més llum sobre les relacions de producció al camp osonenc, l'enquadrament de propietaris i productors en sengles associacions classistes des de principis del present segle (Cambra Agrícola Ausetana fundada l'any 1903, el Sindicat Agrícola de Vic el 1918, i el Sindicat Agrícola de la Plana Vic el 1931) i contribuiria a explicar l'augment de les tensions que culminen amb el clima de conflictivitat manifest durant la Segona República tal i com han descrit Josep Callís i Marquet¹⁹ i Josep Casanovas.²⁰

Respecte al grau d'implantació dels diferents règims de tinença de la terra, ni un seguiment minuciós dels contractes de conreu registrats als protocols notarial no permetria quantificar-ne el seu abast, ja que molts contractes es formalitzen a través

19. CALLÍS I MARQUET, Josep. *Varietades del contrato de aparceria en las comarcas de la provincia de Barcelona. Trabajo premiado en el Certamen Literario Agrícola, organizado por el Instituto Agrícola Catalán de San Isidro, en conmemoración del Centenario de su fundación*. Vic: Sala, 1951.

20. CASANOVAS I PRAT, Josep. «L'associacionisme agrari a Osona (1903-1939) transformació i conflictivitat al camp osonenc contemporani», dins *Estudis d'Història Agrària*, num. 10 (1994), p. 85-104.

de documents privats o són orals. A més cal tenir en consideració que a través del resegüiment dels contractes (escripturats de manera pública, privada o establerts oralment) tampoc no copsaríem el total de contractacions, ja que tant en el cas de l'emfiteusi —per ser perpetus— i de la parceria —per ser indefinits en molts casos— els pactes es remunten a temps anteriors al nostre període d'estudi.

Només podem saber el nombre total d'arrendataris (indistintament del tipus de contractació pactada) i la seva proporció respecte el nombre d'arrendadors i propietaris que exploten directament la terra gràcies al cens format per la Generalitat de Catalunya l'any 1936. Molt a pesar nostre, tampoc no hem pogut quantificar la superfície i la qualitat de la terra que treballen arrendadors i propietaris.

L'esmentat cens fou elaborat a nivell municipal segons dictaminava el capítol IX del text refós el 21 de setembre de la llei de Contractes de Conreu de l'any 1934. En un ban aparegut al «Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya» el 29 de març de 1936, el conseller de Justícia insta la formació d'un cens de conreadors no propietaris, ja siguin rabassaires, parcers, masovers, arrendataris o altres contractes similars, i un altre de propietaris que hagin cedit l'explotació agrícola d'una finca mitjançant qualsevol dels contractes esmentats anteriorment. En el cens de propietaris no es recullen els casos d'aquells qui exploten directament la terra de la qual en són propietaris. Així mateix, el cens de propietaris no pressuposa que aquests, a més de tenir terres arrendades, també treballin la terra. Tampoc no informa sobre els subarrendaments que podrien afectar tant arrendataris que també són propietaris de terres com a l'inrevés.

TAULA 2. *Arrendadors i arrendataris d'Osona. Any 1936*

	1. Arrendataris	2. Arrendadors	3. Propietaris	4. 3-2	5. 1/2	6. 1+4	7. % d'1 respecte de 6	8. Població absoluta	9. % de 6 respecte de 8
Balenyà	90	20	133	113	4.50	203	44.33	1250	16.24
Calldetenes	50	7	38	31	7.14	81	61.73	856	9.46
Centelles	143	83	163	80	1.72	223	64.13	3082	7.24
Collsuspina	42	8	58	50	5.25	92	45.65	387	23.77
El Brull	18	8			2.25				457
Gurb	114	20	189	169	5.70	283	40.28	1836	15.41
L'Esquirol	178	30	130	100	5.93	278	64.03	2397	11.60
Manlleu	60	7	189	182	8.57	242	24.79	7056	3.43
Masies de Roda	18	7	106	99	2.57	117	15.38	846	13.83
Masies de Voltregà	130	14			9.29				2114
Muntanyola	43	5	60	55	8.60	98	43.88	440	22.27
Olost	88	10			8.80				1129

Orís	59	0	31	31		90	65.56	623	14.45
Oristà	128	18			7.11			1501	
Ososmort	34	2	18	16	17.00	50	68.00	316	15.82
Perafita	81	6	55	49	13.50	130	62.31	529	24.57
Pruit	19	3			6.33				378
Riuprimer	66	9	67	58	7.33	124	53.23	507	24.46
Roda de Ter	86	15	75	60	5.73	146	58.90	3151	4.63
Rupit	50	3			16.67				490
Seva	129	26	84	58	4.96	187	68.98	1048	17.84
Sobremunt	36	2			18.00				231
Sora	72	2	46	44	36.00	116	62.07	573	20.24
Sant Agustí Lluç.	36	7	23	16	5.14	52	69.23	288	18.06
Sant Boi Lluç.	100	5	42	37	20.00	137	72.99	664	20.63
Sant Pere de Torelló	42	2	71	69	21.00	111	37.84	1919	5.78
Sant Vicenç de Torelló	110	3	80	77	36.67	187	58.82	1662	11.25
Sant Bartomeu del Grau	81	7	33	26	11.57	107	75.70	620	17.26
Sant Hipòlit de Voltr.	18	0						1885	
Santa Cecília de Voltr.	34	7			4.86			303	
Santa Eugènia de Berga	47	4	51	47	11.75	94	50.00	573	16.4
Taradell	5	4			1.25			2232	
Tavertet	17	10			1.70				420
Tavèrnoles	40	7	42	35	5.71	75	53.33	380	19.74
Tona	147	34	148	114	4.32	261	56.32	2133	12.24
Torelló	87	12	116	104	7.25	191	45.55	4889	3.91
Vic i Sentfores	93	79	463	384	1.18	477	19.50	15398	3.10
Vilanova de Sau	22	0	94	94		116	18.97	856	13.55
Total	2613	486			5.38			65419	
Total Real (1)	2070	407	2605	2198	5.38	4268	48.50	54279	7.79
Total sense Vic 1977	328	2142	1814	6.02	3791	52.15	38881	9.63	

Font: elaboració pròpia a partir de la informació: AMV. Cens de propietaris i conreadors del partit de Vic. 1936. Per a la columna num.3 s'han emprat els amillaments dels municipis corresponents al període 1918-1929.

1. Total una vegada eliminats aquells pobles dels quals manca informació del nombre de propietaris (columna núm.3)

Segons es desprèn de la taula núm.2, a trenta-nou dels cinquanta municipis de la comarca d'Osona l'any 1936 hi havia 2.613 cultivadors de terres arrendades, (1) 486 propietaris amb terres cedides a través d'alguna mena de contracte, (2) i en els 27 municipis dels quals disposem d'informació es registren 2.198 propietaris que treballen la terra directament. (4)²¹ Però més que les quantitats absolutes, el valor

21. Aquesta darrera dada és aproximativa, ja que ha estat aconseguida a través del creuament entre la relació de propietaris de terra registrats als amillaments del període 1918-1924 i el cens de

de les quals perd importància per la manca de sèries completes,²² cal destacar que:

1. Tenint present l'elevat grau de concentració i polarització de la propietat de la terra,²³ és lògic que la treballin pagesos no propietaris a través de contractes d'arrendament. Cada arrendador té de mitjana 5,38 arrendataris a les seves terres (6,02 si s'exclou el cas distorsionador de Vic). Els municipis del Lluçanès i del Moianès són els que registren un nombre més elevat d'arrendataris per cada arrendador (per exemple 36 per 1 a Sora o 17 per 1 a Osormort).

2. La proporció de treballadors de la terra no propietaris s'aproxima gairebé a la meitat del total de pagesos (48,5 % i 52,15 % si es descompta el cas de Vic) siguin propietaris o no. És a dir, el nombre de pagesos propietaris és semblant al de pagesos no propietaris. Una altra vegada l'àrea occidental de la comarca és la que manifesta una desproporció més gran. La terra és explotada majoritàriament per no propietaris. A Sant Boi, per exemple, el 73 % dels treballadors de la terra són arrendataris, i a Sant Bartomeu del Grau representen més de les seves tres quartes parts. Precisament el deteriorament de les condicions contractuals i la gran massa d'arrendataris justifica que sigui una de les zones on les condicions de vida de la classe treballadora són més dures (recordem el seu endarreriment respecte la Plana i la important emigració que experimenta) i la consciència de classe es tradueix en for-

propietaris arrendadors registrats el 1936. Noteu que hi ha un desfasament cronològic entre les dues variables (encara que no creiem que el nombre de propietaris variï substancialment entre ambdues), i que es pot incórrer en l'error de considerar que tots els arrendadors no exploten terres directament. Per altra banda, la informació del nombre de propietaris no és completa, car a més dels municipis no relacionats en el cens de conreadors i propietaris hi manquen els d'El Brull, Masies de Voltregà, Olost, Oristà, Pruit, Rupit, Sant Martí de Sobremunt, Sant Hipòlit de Voltregà, Santa Cecília de Voltregà, Taradell i Tavertet.

22. Manquen els conreadors i els propietaris dels municipis d'Alpens, Lluçà, Prats de Lluçanès, Sant Martí del Bas, Folgueroles, Malla, Sant Julià de Vilatorrada, Vilalleons, Sant Martí de Centelles, Espinelves i Viladrau.

23. A mitjan segle XIX Osona presenta una concentració de la propietat superior a la del conjunt català, on predominen els valors compresos entre 0,6 i 0,7, mentre que a Osona aquests assoleixen de mitjana el coeficient de Gini de 0,733. Ja al segle XVIII la concentració de la propietat osonenca era superior a la de la mitjana catalana. En el període de 1918-1929 l'índex de concentració de la propietat de la terra roman inalterat (0,748). En aquest darrer període, el 10 % dels propietaris osonencs retenen el 56,19% de la terra, mentre que el 70 % dels propietaris es reparteixen poc més del 10 % de la terra (10,66 %). La resta, que podríem denominar propietaris mitjans (20 % restant) posseeix una tercera part de la terra osonenca (33,15 %). A la Plana de Vic és on la propietat de la terra es troba més polaritzada. Abunda més la petita propietat que no pas a les comarques de la perifèria. La major pressió demogràfica i millor qualitat de les terres al fons de la comarca expliquen que mentre al Lluçanès-Moianès el 70 % dels propietaris reté el 8,1 % de la terra, percentatge semblant al del Collsacabra-Guillerries-Montseny (8,67 %), a la Plana retenen el 15,2 % de la terra, gairebé el doble (elaboració pròpia a partir dels amillaments de la comarca d'Osona dels períodes 1862-1864 i 1918-1929).

mes organitzatives que canalitzen el malestar i articulen la lluita contra els propietaris durant el primer terç del segle XX. Amb la proclamació de la Segona República, el règim autoritari desapareix i esclaten les contradiccions covades els anys anteriors. No és en va que el Sindicat Agrícola de la Plana de Vic tingués al Lluçanès una de les delegacions més actives i que la principal reivindicació del sindicat se centrés en la revisió dels contractes de parceria i arrendament.²⁴ En canvi, a l'àrea oriental de la comarca i especialment a la Plana de Vic, la proporció entre pagesos propietaris i arrendataris es manifesta més equilibrada. El fet no amaga que entre els propietaris pagesos abundin aquells que disposen d'explotacions de dimensions reduïdes a tenor de l'extremada polarització de la propietat de la terra (vegeu la nota núm. 23). La possibilitat-necessitat de complementar els ingressos desviant part de la força de treball cap a activitats secundàries i terciàries de bona part de les famílies arrendatàries i dels petits propietaris, l'esmentat equilibri entre els dos grups de productors (propietaris i arrendataris), el caràcter paternalista dels contractes de masoveria, la influència de l'Església i la religiositat de la població rural són elements que contribueixen a explicar la participació d'arrendataris en les primeres organitzacions de propietaris (subdelegació de l'IACSI a Vic fundada el 1853, la Cambra Agrícola Ausetana el 1903), i el manteniment de l'ordre durant gairebé tot el període d'estudi. Atenuants que durant la Segona República aboquen a dues actituds diferenciades entre els arrendataris i els petits i mitjans propietaris: d'una banda, el posicionament d'un segment de pagesos que influïts per les organitzacions d'obrers industrials prenen consciència i organitzen la lluita centrada, com succeeix a l'àrea del Lluçanès, en l'abolició dels contractes de parceria, però també en la comercialització de la llet (especialment a la Plana de Vic i en particular a la vila de Manlleu). De l'altra, un important grup d'arrendataris i petits i mitjans propietaris que tot i patir una situació semblant als anteriorment descrits, més conservadors, adopten una posició ambigua.

3. Gairebé un de cada deu habitants d'Osona (7,79 % i 9,63 %, si eliminem el municipi de Vic) és un cap de família que explota alguna masia o peça de terra. Suposant una mitjana de quatre individus per família podem arriscar-nos a quantificar el nombre d'individus que viuen del sector primari. Això és el 38 % de la població, la mateixa proporció que s'oferia a la Taula núm. 1. Però allò més destacable és el comportament dual de l'economia osonenca, en el sentit que conviuen unes àrees preferentment localitzades a la perifèria (Lluçanès-Moianès, Collsaca-

24. Josep Callís ens informa del fet: «De entre las 1137 revisiones registradas en todos los términos municipales del partido, 570, o sean, la mitad, corresponden a los términos de Olost del Lluçanés y Oristà, términos que acusan un tres por ciento de la densidad de la población en relación con la total del partido, con la particularidad de que buena parte de las revisiones solicitadas se referían a contratos de modestos camperos —campers—, y en su mayoría estipulados en arriendo a metálico», CALLÍS I MARQUET, Josep. *Varietades del contrato...*, *op.cit.*, p. 6-7.

bra, Guillerries i Montseny) i eminentment rurals,²⁵ amb d'altres ubicades al fons de la Plana de Vic, que destaquen per l'escassa importància de la població dedicada a activitats agrícoles i la preponderància de la indústria, comerç i altres serveis.²⁶ La coincidència de les dues fonts valida la informació que recullen.

5. *El règim de tinença de la terra*

La propietat de la terra i la seva explotació sovint no recauen sobre la mateixa persona. Per als no propietaris, accedir a la terra es regula a través de contractes de naturalesa, durada i condicions diverses a través dels quals l'arrendatari treballa una peça de terra o un mas i tant aquest com l'arrendador n'extreuen unes rendes. El fet no invalida que l'arrendador estigui vinculat per alguna mena de contracte i pagui rendes a una altra persona per a la mateixa terra o una altra, o que l'arrendatari estigui alhora en el dret de subarrendar la finca cedida, o sigui propietari d'algun altre bé del qual en cedeix l'ús i l'explotació a un altre a canvi d'unes rendes. L'entramat de relacions entre persones derivades de la propietat de la terra i el seu ús esdevé complex per la possibilitat que ofereix el dret civil català: l'emfiteusi i la doble propietat de la terra que s'en deriva en són els principals responsables. Com diu Rosa Congost, per als segles XVIII i XIX, tant els perceptors del domini eminent com els de l'útil poden arrendar, establir o vendre la seva part.²⁷ La casuística que s'albira és tan abundant com combinacions permeten les variables propietat, ús, formes d'accés a la terra (emfiteusi, rabassa, parceria, i arrendament són les habituals).

L'antic perceptor del domini útil pot cedir la terra que no treballa de manera perpètua a través de l'establiment (en aquest cas fóra més rigorós parlar de subestabliment) o de manera temporal a través de l'arrendament a canvi de la percepció d'una part alíquota de la producció (parceria i la seva variant la masoveria), fórmula habitual en l'arrendament de masos, o a canvi d'unes rendes fixes en diners, contracte habitual en la cessió de parcel·les de terra.

A mitjan segle XIX els drets senyorials s'havien extingit formalment i els que requeien sobre el domini eminent s'havien restringit notablement. La renda feudal era moribunda, però no pas l'apropiació de l'excedent que seguia, ara per la via contractual sobre els drets de propietat de la terra.²⁸ Però també a través del crèdit o

25. Els casos de Collsuspina, Muntanyola, Perafita, Riuprimer, Sora, Sant Agustí, Sant Boi del Lluçanès, Sant Bartomeu del Grau i Tavèrnoles són emblemàtics.

26. Destaquen els casos de Manlleu, Roda de Ter, Torelló i Vic.

27. Rosa Congost ha realitzat la lloable i necessària tasca de clarificar conceptes que giren entorn de l'emfiteusi, la propietat i la renda de la terra: CONGOST, Rosa. *Els propietaris i els altres. La regió de Girona. 1768-1862*. Vic: Eumo Editorial, 1990.

28. La renda de la nova classe dirigent (propietaris del domini útil, noblesa i patriciat urbà dedicat a activitats secundàries i terciàries es fonen en una sola classe social que denominem burgesia)

la comercialització dels fruits els propietaris aconseguiran l'excedent generat, el qual per cert, tendeix a créixer a poc a poc (tret del període 1860-1880). Els receptors segueixen essent les antigues classes nobiliàries, els pagesos propietaris del domini útil, i persones vinculades a les activitats urbanes ara rebatejades com a burgesia. Els productors són una àmplia amalgama d'individus amb les seves respectives famílies que sovint descendeixen de productors. Entremig d'ambdós grups es marca una frontera difuminada i poc precisa composta per membres que han passat d'un grup a l'altre o que tenen un peu a cadascun dels dos: propietaris i pagesos arrendataris.

5.1. Les fonts utilitzades. Els estudis sobre l'accés a la terra dels productors no propietaris catalans són escassos. A banda de les compilacions del dret català²⁹ hi ha publicats alguns treballs sobre el tema, però aquests, o bé abasten un període cronològic anterior al que ens pertoca,³⁰ o bé se centren en el conflicte rabassaire de les

procedeix dels ingressos derivats de l'arrendament (en el cas de l'arrendament en diners), de la comercialització dels fruits (en el cas de la masoveria i la parceria), i de la participació dels beneficis generats per l'explotació agrícola (en el cas de la masoveria).

29. Els quals no ens interessen especialment perquè tracten sobre les figures jurídiques del règim de tinença de la terra de manera estàtica, abstracta i descontextualitzada de la realitat socioeconòmica. Exemples d'aquesta mena els trobem en: BROCA, G.-AMELL, J. *Instituciones del derecho civil catalan vigente*. Barcelona: Imp. Barcelonesa, 1880; MASPONS ANGLASELL, I. «El contracte de masoveria», dins *Miscel·lània Borrell i Soler*. Barcelona, 1962, p. 249-260; GENERALITAT DE CATALUNYA. *Els contractes de conreu a Catalunya (Documents per al seu estudi)*. Barcelona: Publicacions del Departament de Justícia i Dret, 1933.

30. SUDRIA, Carles. *Aspectes de l'agricultura a la comarca de Vic al segle XVIII. Els contractes de conreu. El moviment de l'ingrés agrícola*. Tesi de Llicenciatura. Bellaterra: UAB, 1977; SUDRIA, Carles. «L'ingrés agrícola a la plana de Vic al segle XVIII. Les rendes d'origen agrari», *Recerques*, núm. 9 (1979), p. 77-100; MOLL, Isabel; SUAU, Jaume. «Senyors i pagesos a Mallorca (1718-1860/70)», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 2 (1979), p. 95-170.; RUIZ TORRES, P. *Señores y propietarios. Cambio social en el sur del País Valenciano*. València: Institució Alfons el Magnànim, 1981, p.307-336; ROMERO GONZÁLEZ, J. «Les estructures de la propietat de la terra i de les unitats d'explotació al País Valencià. Mètode i fonts per al seu estudi». *Economia Agrària i Història Local. Primera Assembla d'Història de la Ribera*. València, 1981, p.161-183; VICEDO RIUS, Enric. «Propietat, accés a la terra i distribució dels ingressos a la Lleida del segle XVIII», *Recerques*, núm. 12, (1982), p. 57-90; MILLAN, Jesús. «Agricultura intensiva i explotació camperola: desenvolupament agrari i estructura de classes al regadiu valencià, segles XVII-XIX», dins DD.AA. *Terra, treball i propietat. Classes agràries irègim senyorial als Països Catalans*. Barcelona: Crítica, 1986, p.107-133; CONGOST, Rosa. «Reflexions sobre la renda de la terra a la regió de Girona en l'etapa final de l'Antic règim, 1770-1840», dins DD.AA. *Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*. Barcelona: Crítica, 1986, p. 247-277; TERRADAS SABORIT, Ignasi. *El Cavaller de Vidrà. De l'ordre i el desordre conservadors a la muntanya catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, p.27-164.; FERRER, Llorenç. *Pagesos, industrials i Rabassaires a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*. Bar-

comarques vitivinícoles.³¹ Per a la comarca d'Osona, solament disposem dels treballs de Carles Sudrià sobre el segle XVIII.³²

Per a l'estudi de la contractació agrícola s'han emprat els contractes agrícoles dels protocols notariais dels notaris del partit judicial de Vic dipositats a l'Arxiu Episcopal de Vic. A causa del gran volum de protocols notariais i de la impossibilitat material de tractar una font tan voluminosa s'ha optat per buidar els contractes dels anys acabats en desena, és a dir de 1850 (14 contractes), 1860 (13), 1870 (3), 1880 (5), 1890 (6), 1900 (9), 1910 (3), 1920 (3) i 1930 (1). El resultat ha estat de 57 contractes buidats.³³ A mesura que passa el temps cada vegada s'escripturen de

clona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, p. 244-264.; CONGOST, Rosa. *Els propietaris i els altres. La regió de Girona. 1768-1862*. Vic: Eumo Editorial, 1990.

31. DURAN I CAÑAMERAS, F. *El problema agrario en Cataluña (la cuestión de la rabassa morta)*, Barcelona, 1932; GIRALT I RAVENTÓS, E. «El conflicto rabassaire y la cuestión agraria en Cataluña hasta 1936», *Separata Revista del Trabajo*, núm. 7 (1965); BALCELLS, Albert. *El problema agrario a Catalunya. La cuestión rabassaire (1890-1936)*. Barcelona: La Llar del Llibre, 1968; DD.AA. «Els rabassaires», *L'Avenç*, núm.10 (1978), p. 17-40; COLOMÉ FERRER, Josep. «Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès durant el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitivinícola», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 8, Barcelona: Curial, 1990.

32. SUDRIÀ, Carles. *Aspectes de l'agricultura... op.cit.*; SUDRIÀ, Carles. *L'ingrés agrícola... op.cit.*

33. A.E.Vic, Protocols Notariais, núm.1926 (p.49), 1954 (p.100, 193, 204). Notari Antoni Saura, Manlleu. Any 1850. Llibre.; A.E.Vic, Protocols Notariais, núm.1954 (p.6, 99). Notari Francesc Portell, Vic. Any 1850. Llibre.; A.E.Vic, Protocols Notariais, núm.1660 (p.42, 44). Notari Josep Vilabella, Manlleu. Any 1850. Llibre.; A.E.Vic, Protocols Notariais, núm. 2145 (p.153, 183). Notari Joaquim Descatllar, Centelles. Any 1850. Llibre.; A.E.Vic, Protocols Notariais, núm.2198 (p.48, 63, 196). Notari Miquel Pou, Vic. Any 1850. Llibre.; A.E.Vic, Protocols Notariais, núm.2206 (p. 63, 116, 184, 194, 304, 318, 353, 411). Notari Miquel Pou, Vic. Any 1860. Llibre.; A.E.Vic, Protocols Notariais, núm.2155 (p.43, 68, 193, 199). Notari Joaquim Descatllar, Centelles. Any 1860. Llibre.; A.E.Vic, Protocols Notariais, núm.1960 (p.131, 346, 450). Notari Francesc Portell, Vic. Any 1870. Llibre.; A.E.Vic, Protocols Notariais, núm.2191 (p.621). Notari Ignasi Mirabet, Vic. Any 1870. Llibre.; A.E.Vic, Protocols Notariais, núm.2060 (p.485). Notari Pius Mas, Vic. Any 1870. Llibre.; A.E.Vic, Protocols Notariais, núm.2275 (núm.3, 23, 26, 59). Notari Torrent, Manlleu. Any 1880. Llibre.; A.E.Vic, Protocols Notariais, núm.2380 (p.521). Notari Ramon Bastida, Vic. Any 1880. Llibre.; A.E.Vic, Protocols Notariais, núm.2394 (p.581), 2395 (p.1241). Notari Joan Calderó, Vic. Any 1890. Llibres.; A.E.Vic, Protocols Notariais, núm.2494 (p.701). Notari Josep Cisqueç, Vic. Any 1890. Llibre.; A.E.Vic, Protocols Notariais, núm.2425 (p.131, 220, 276). Notari Hermenegildo Pedrals, Vic. Any 1890. Llibre.; A.E.Vic, Protocols Notariais, núm.2295 (núm.67, 96, 234, 242, 284, 290). Notari Torrent, Manlleu. Any 1900. Llibre.; A.E.Vic, Protocols Notariais, núm.2415 (p.1871). Notari Josep Calderó, Vic. Any 1900. Llibre.; A.E.Vic, Protocols Notariais, núm.2474 (p.783). Notari Joaquim Carrera, Torelló. Any 1900. Llibre.; A.E.Vic, Protocols Notariais, núm.2295 (núm.4). Notari Torrent, Manlleu. Any 1900. Llibre.; A.E.Vic, Protocols Notariais, núm.2229 (núm.130, pg.493). Notari Rodés Campdera, Vic. Any 1900. Llibre.; A.E.Vic, Protocols Notariais, núm.22 (núm.20). Notari Torrent Garriga, Vic. Any 1910. Llibre.; A.E.Vic, Protocols Notariais, núm.61 (núm.96, p.928). Notari Calderó, Vic. Any 1910. Llibre.; A.E.Vic, Protocols Notariais, núm.219 (núm.248, p.812). Notari Rimbau Sal-

manera pública menys contractes i des de les acaballes del segle XIX només n'apareixen d'arrendament. És això reflex de la realitat o només un costum?

Conscients que la font no recull tota la contractació agrícola, ja que molts contractes s'efectuen a través d'escriptures privades o de forma oral, i que els talls utilitzats impedeixen l'estudi evolutiu de la contractació, s'ha complementat la font enunciada amb la documentació particular de dues nissagues d'hisendats de la comarca: els Rocafiguera i els Serrabou. De la primera hem aconseguit disset contractes³⁴ i de la segona nou.³⁵

5.2. El subestabliment. Cinc són els casos de contractes de subestabliment que hem localitzat en els protocols notariais. D'aquests, un correspon a l'any 1850, tres al 1860 i un l'any 1900. Es tracta de tres peces de terra d'escasses dimensions i dos masos minúsculs (2 i 9 quarteres) situats a les subcomarques muntanyenques del Montseny i el Lluçanès. Desagregacions de masos, erms i terres d'escassa qualitat que només són atractives per al futur emfiteuta per la durada perpètua del contracte.

La pràctica del subestabliment és poc freqüent durant la segona meitat del segle XIX i pensem que desapareix progressivament. Per al primer terç del segle XX no hem localitzat cap contractació d'aquesta índole. Està reservada majoritàriament a la categoria social de les grans famílies d'ascendència agrícola que detenen el domini útil de la terra. Els establiment són hisendats i grans propietaris residents majoritàriament a pagès o en petites poblacions³⁶ que en el decurs dels darrers segles han aglutinat un notable patrimoni rústic fruit de les estratègies matrimoniais, la hipoteca i la compra. Francesc de Paula de Gironella i Puig, hisendat resident a Berga, tenia a Perafita finques per les quals pagava de contribució l'any 1852, 1395 rs 4 mv.³⁷ Dels cent vint-i-tres propietaris de Perafita és el que posseeix el patrimoni més valorat al municipi. Segimon Padrós Prat, resident a Castellcir, és el setè en el rànking de propietaris de terra del municipi de Collsuspina. El produc-

des, Torelló. Any 1910. Llibre.; A.E.Vic, *Protocolos Notariales*, núm.32 (núm.237, p.611). Notari Torrent Garriga, Vic. Any 1920. Llibre.; A.E.Vic, *Protocolos Notariales*, núm.144 (núm.725, p.1252). Notari Sans Fonts, Vic. Any 1920. Llibre.; A.E.Vic, *Protocolos Notariales*, núm.303 (núm.148, p.561). Notari Martínez García, Torelló. Any 1920. Llibre.; A.E.Vic, *Protocolos Notariales*, núm.342 (núm.81, p.223). Notari Steegmann, Torelló. Any 1930. Llibre.

34. Corresponen als anys 1865, 1875, 1876, 1877, 1882, 1889, 1892, 1896, 1898, 1899, 1900, 1915, 1916, 1919, i 1924.

35. Corresponents als anys 1877, 1880, 1882, 1883, 1886, 1888, 1896.

36. Tret de Josep Palmerola i Conill, confiter i veí de Vic, els altres, Francesc de Paula de Gironella i Puig, Ramon Tornés i Segimon Padrós i Prat resideixen a poblacions petites o a llurs respectives cases pairals.

37. *Repartimiento de la riqueza territorial de 1852*. «Boletín oficial de la Provincia de Barcelona» de 20 de abril 1852. Suplements 1 al 482, p.1.073.

te líquid imposable per concepte de rústica, urbana i pequària era de 3146.1 rs segons l'amillament de 1857. L'avantpassat de Josep Palmerola i Conill era, segons l'amillament de 1862, un dels principals propietaris de Sta. Cecília de Voltregà. Ocupava el primer lloc en el rànking del PLI per urbana (510 rs) i el tercer lloc del PLI per rústica (4259.8 rs).

Els emfiteutes són bracers, pagesos sense terra nascuts a la mateixa contrada on estableixen. Persones d'escassa capacitat econòmica que accedeixen a la terra sota unes condicions draconianes:

1. Entrades de 28 ll per una peça de terra de 2 Q (i un cens d'una Q de blat i una de blat de moro) del mas Sanperes de Sant Boi del Lluçanès; de 10 ll per una peça de terra de 9 mesurons (3 sous de cens) a Espinelves; de 200 ll per una peça de terra del Mas Puig de Perafita (i un cens anual d'una Q de blat i una de blat de moro més el terç dels fruits i la meitat de les fruites recol·lectades³⁸); o de 96 duros de plata (és a dir 1960 rs) per una parcel·la d'1 Q de terra de conreu i 2,5 Q d'erm del Mas Padrós de Collsuspina (i un cens de 7 duros de plata). Només en un cas l'entrada és simbòlica. El cens és habitualment en diner (encara que en dos casos sigui en espècies) i s'especifica el tipus de moneda: or i plata. Aquesta condició és vàlida per a qualsevol mena de contractació on s'utilitzi el diner. Sovint s'adverteix que no serà vàlida qualsevulla moneda en paper o xavalla. Fins a principis del segle present els arrendadors no accepten el valor fiduciari de l'estat. El pagament del cens sovint s'obliga a realitzar-lo per semestres, un el mes de maig i l'altre el de novembre. A més, i com de costum, l'adquisidor s'obliga a portar l'import del cens a casa de l'establient sempre que visqui dins del partit judicial de Vic. En altres formes de contractació l'àrea s'estén per tot el Principat.

2. Es regula la llibertat de l'emfiteuta respecte l'orientació de l'explotació impedit-li tallar o plantar arbres sense el permís de l'amo, regulant el tipus de llavor i la quantitat d'animals.

3. S'utilitzen les terres cedides per a l'ús de l'establient o els emfiteutes (o altres) que exploten les terres del mas del qual es va desagregar la terra ara cedida. L'emfiteuta ha de permetre el pasturatge del bestiar d'altres finques a les seves terres: «que lo bestiar del mas Puig pugui pasturar en dita peça de terra».

4. Les contribucions ordinàries i extraordinàries van a càrrec de l'adquisidor i les escriptures del contracte a mitges en alguns casos i per compte de l'emfiteuta en altres.

5. Per tractar-se de terres desagregades del mas originari, es permet l'edificació de la vivenda del productor però el cost de l'edificació l'ha de pagar l'adquisidor.

6. L'establient es reserva, en gairebé tots els casos estudiats el dret de fadiga. La

38. Seria aquest cas un contracte de subemfiteusi que incorpora característiques de la masoveria.

recuperació del domini cedit es materialitzarà en cas que l'emfiteuta degui quatre pensions.

7. Se segueixen escripturant les clàusules habituals de l'emfiteusi: no deteriorar la terra i «treballar la terra a us i costum de bon pagès» i, segons les habituds del país, cuidar els recs, rases, marges i camins. En el subestabliment del molí de Palmerola s'especifica que per tal de millorar les terres l'adquisidor haurà d'invertir en el termini de dos anys la quantitat de dues mil pessetes (any 1900). Així mateix s'escriptura el dret de supervisió i control de l'establiment quan aquest es reserva el dret d'entrar a totes les hores del dia a la casa i totes les hores del dia i de la nit a la finca, a més de reservar-se el dret de consumir, *in situ*, les fruites i les hortalisses que li plaguin.

5.3. *La rabassa morta*. A mitjan segle XIX la masia osonenca, ultra les diferenciacions subcomarcals, és integrada per un 0,34 % d'hort, un 25,37 % de terres de conreu de secà, un 0,72 % de vinya, un 8,4 % de bosc, un 0,14 d'albareda, un 52,79 % d'erm, i el 12,70 % de roquer. En el període 1918-29 l'hort representa el 0,40 % de la propietat, les terres de secà el 24,79 %, la vinya el 0,03 %, el bosc el 8,02 %, l'albareda el 0,52 %, l'erm el 56,52 %, i el roquer el 9,86 %.³⁹ La vinya hi té una escassa importància i es concentra a la part més meridional i de ponent de la comarca.⁴⁰ on l'amplitud tèrmica és menor, i les glaçades hi són menys freqüents pels efectes suavitzadors dels vents marítics. Entre els municipis amb més profusió de vinya destaquen Centelles, St. Martí de Centelles, Oristà i Sta. Cecília de Vol-

39. Font: Dècada de 1860: elaboració pròpia a partir dels amillaments de Balenyà, Calldetesnes, Centelles, Folgueroles, Gurb, Malla, Manlleu, Masies de Roda, Masies de Voltregà, Orís, Roda de Ter, Senfores, Seva, Sant Hipòlit de Voltregà, Sant Julià de Vilatorrada, Sant Martí de Centelles, Sant Pere de Torelló, Sant Vicenç de Torelló, Santa Cecília de Voltregà, Santa Eugènia de Berga, Santa Eulàlia de Riuprimer, Taradell, Tavèrnoles, Tona, Torelló, Vic, Vilalleons, Collsuspina, Muntanyola, Olost, Oristà, Perafita, Sobremunt, Sora, Sant Agustí del Lluçanès, Sant Bartomeu del Grau, Sant Boi del Lluçanès, el Brull, l'Esquirol, Rupit, Sant Sadurní d'Ososmort, Tavertet i Vilanova de Sau. Els resultats de Sant Pere de Torelló i de l'Esquirol s'han elaborat a partir de l'agregació dels amillaments de Sant P. Torelló (1863), Masies (1862) i la Vola (1863) d'una banda, i l'Esquirol (1862) i Sant Martí Sescorts (1855) de l'altra. Manca informació sobre els municipis de Lluçà, Prats, Espineïves, i Viladrau.

Font: Dècades de 1910-1920: elaboració pròpia a partir de la taula de l'annex titulat «Càlcul dels danys probables causats per les pedregades l'any 1925 en la cullita de cereals de la Comarca d'Osona» de l'obra de CALLÍS I MARQUET, Josep, «Les pedregades de l'any 1925 en la comarca de Vich». Vic: Tipografia Balmesiana, 1925. Els resultats de Sant Pere de Torelló s'han elaborat a partir de l'agregació dels amillaments de Sant P. Torelló (1918), Masies (1918) i La Vola (1925). Sant Martí Sescorts es troba agregat a l'Esquirol (1924).

40. JUNYENT, Eduard. «El conreu de la vinya a la Plana de Vic», *Programa Mercat del Ram*. Vic, 1968; PLADEVALL, Antoni. «Les vinyes a la història de Taradell», *Taradell*, núm.1 (1964).

tregà. Els municipis esmentats representaven el 54,88 % de la superfície vitícola d'Osona l'any 1745.⁴¹

La comarca d'Osona és una de les comarques amb menys presència de vinya de Catalunya. L'any 1889, en plena expansió de la fil·loxera, al partit judicial de Vic s'hi registren 368 Ha. La vinya al partit judicial de Vic representa el 0.27 % de la vinya a la província de Barcelona i el 0,1 % de Catalunya. L'any 1920, tot i que es dobla la seva extensió (680 Ha).⁴² i la seva presència relativa s'incrementa, continua essent marginal la seva participació respecte el conjunt català (0.28 %).⁴³

Si bé al segle XVIII gairebé tots els municipis de la comarca tenien petites extensions de vinya, amb el pas del temps es van anar abandonant per convertir-les en terres de conreu de cereals. El vi autòcton era de pitjor qualitat, tèrbol i es picava amb molta facilitat. Per aquest motiu, els habitants de la comarca importaven vins elaborats procedents principalment de la comarca del Bages. La producció vitivinícola es concentrava al Lluçanès, al Moianès i a la part més meridional de la Plana de Vic. Malgrat tot, a la segona meitat del segle XIX, a causa de la favorable conjuntura per la que passa el conreu de la vinya es creen noves explotacions i es concerten contractes emfiteutics a primers ceps. Amb tot, tal i com es desprèn de la distribució dels conreus expressada més amunt, el fenomen perd rellevança. Amb l'arribada de la fil·loxera a les terres catalanes, la iniciativa s'abandona definitivament.

Els sis casos localitzats d'establiment de vinyes en primers ceps abasten el període de 1850-1880. D'aquests, dos són d'emfiteusi (concertats l'any 1850) i els quatre restants de rabassa morta.⁴⁴ Com en els subestabliments, els establiments de terres de

41. Font: 1745: Elaboració pròpia a partir del resum de l'enquesta de mitjan segle XVIII. AMV. Lligall. Corregiment de Vic, varis anys II. A la font hi manquen els següents municipis: Vic, Alpens, Lluçà, Olost, Perafita, Prats, Sant Agustí del Lluçanès, Sant Martí del Bas, Rupit.

42. L'extensió registrada que es desprèn de la font JUNTA CONSULTIVA AGRONÓMICA citada per (*Història Econòmica de la Catalunya Contemporània, op.cit.*, vol II, p.235) no coincideix amb l'extensió de vinya registrada per Callís i Maquet l'any 1925. L'extensió de vinya a la comarca (coincident la seva demarcació amb la del partit judicial de Vic) del mateix període assoleix les 211.82 Ha, segons la darrera font, menys d'una tercera part respecte la font anteriorment esmentada.

43. *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània, op.cit.*, vol. II, p.235.

44. Les diferències entre l'emfiteusi i els contractes de rabassa morta han estat abundantment tractades per Victorino Santamaria (SANTAMARIA, Victorino, *La rabassa morta y el desauccio aplicado a la misma*. Barcelona, 1878, p.16-26). En essència, destaquen la temporalitat (1), la pensió o cens (2), els conreus (3) i el grau de participació en l'explotació d'aquell que detenta el domini directe(4).

1. Mentre que en l'emfiteusi el domini útil se cedeix a perpetuïtat, en la rabassa morta la durada és limitada a la vida dels ceps, i per la pràctica dels colgats i capficats que la converteixen en perpètua, es redueix, durant la segona meitat del segle XIX a noranta anys. Per tant, el contracte de rabassa morta a Osona esdevé de durada definida.

2. Mentre que en l'emfiteusi la pensió es fonamenta en un cens fixe, en la rabassa es converteix en una part al·lquota.

3. L'enfiteuta gaudeix de certa llibertat per decidir els conreus i les formes de producció, en

vinya són importants propietaris de la contrada (Francesc de Casanova de Gayolà,⁴⁵ Josep Fons Girbent,⁴⁶ Ramon Salvans Comella⁴⁷), en canvi, els adquirentors, tret d'un que és pagès, són treballadors d'ofici (dos traginers, un paleta, un sobrestant d'obres i un ferrer), tres dels quals són originaris de contrades que registren una important activitat vitivinícola (Moianès, Baix Empordà i Vallès). Es tracta de peces de terra soltes explotades a temps parcial per persones que viuen al nucli urbà del municipi respectiu i raporten ingressos suplementaris. A diferència del subestabliment i la parceria, els contractes de rabassa morta estudiats no pressuposen la fundació de noves explotacions on resideix la família del productor.

La durada del contracte s'estipula en noranta anys (tret d'un que s'allarga fins als noranta-sis). Amb tot, la irrupció de la fil·loxera i la mort dels ceps havia de comportar la seva rescissió abans d'haver finit el plaç. Els contractes es rescindeixen perquè, segons aquests, quan morís 1/3 part de la vinya i en el plaç d'un any no es replantés, l'establient reunificava els dos dominis.

Els pactes revel·len, d'una banda, i com s'ha enunciat per a l'emfiteusi, l'enduriment de les condicions,⁴⁸ i, de l'altra, la intervenció de l'establient en la direcció de l'explotació. Pel que fa a la primera afirmació destaca, entre altres, el termini establert per a plantar-hi els ceps i les parts alíquotes. Segons Carles Sudrià, els contractes de rabassa morta del segle XVIII estableixen un termini de set anys per a plantar-hi la vinya.⁴⁹ A la segona meitat del XIX aquest es redueix de dos a quatre anys. Les parts alíquotes que percebia l'establient eren 1/7 part dels fruits al segle XVIII. En el nostre període d'estudi aquestes s'incrementen al 1/5 o al 1/4. Sembla que a diferència del segle anterior, on es paga cens en diners a més de les parts,⁵⁰ aquest desapareix a canvi d'ampliar la part alíquota que percep l'establient. També s'obliga l'adquirent a pagar la totalitat de les contribucions ordinàries i extraordinàries, reals o comunals, o a participar en el seu pagament contribuint-hi en una 1/5 part. Altres drets habituals de l'establient són els de poder entrar lliurement i a tota hora

canvi, el rabasser és obligat a cultivar vinya.

4. L'establient intervé en menor grau que el concedent de la rabassa morta.

45. Nascut a Moià i resident a Barcelona, era vinculat a l'IACSI. Tenia finques a tres municipis de la comarca amb les quals ocupava el núm. 61 en el rànking dels principals propietaris de la comarca (el seu PLI era valorat en 14.751 rs).

46. Propietari del Mas Serra de Sant Llorenç Savall i resident a Collsuspina.

47. Resident a Sant Hipòlit de Voltregà, és el sisè propietari més important de Collsuspina (PLI 3789.66 rs. l'any 1862), on cedeix part de les seves terres en contracte de rabassa.

48. Emili Giral: confirma el fet per al conjunt català (GIRALT, Emili. «L'agricultura», dins *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània. s. XIX. Població i Agricultura*. vol. II. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991, p.154).

49. SUDRIÀ, Carles. *Aspectes de l'agricultura... op.cit.*, p. 26.

50. SUDRIÀ, Carles. *Aspectes de l'agricultura...*, p.19-20.

a la finca, ell, la família o les persones delegades, el dret a pasturar el bestiar d'aquest a la terra cedida. L'enduriment de les condicions de la contractació durant la segona meitat del segle XIX no és exclusiu de la comarca. Sembla que en altres, com en el Penedès, els adquirentors van patir unes condicions d'explotació superiors.⁵¹

Respecte a la participació de l'establient en l'explotació destaca l'obligació de fangar abans de plantar-hi els ceps, l'obligació de veremar en una època determinada i sempre amb el vist-i-plau de l'establient (cal avisar com a mínim tres dies abans), el dret d'aquest de controlar, directament o a través d'una persona delegada, el procés de la verema i de pesada dels fruits,⁵² el control sobre els arbres fruiters, l'obligació de l'adquirentor de mantenir els camins, recs i marges.⁵³

El pagament de l'entrada continua essent honorífic si és que es menciona: dos pollastres i una cigarreta de paper.

5.4. La masoveria. La masoveria, variant del contracte de parceria, és la més estesa de les formes d'accés a la terra a la comarca d'Osona. Així ho afirmen Carles Sudrià⁵⁴ per al segle XVIII, i els coetanis Joaquim d'Abadal i Calderó⁵⁵ per a principis del XX i Josep Callís i Marquet⁵⁶ per a la dècada de 1930. Dels vint-i-cinc casos

51. Josep Colomé detecta per a l'Alt Penedès l'enduriment de les condicions dels contractes de rabassa morta a la segona meitat del segle XIX. Des de les mateixes particions (imposició del terç i progressiva desaparició del 1/4 i el 1/5), passant per la imposició d'un cens (en metàl·lic, gra o aviram), el pagament d'entrada en alguns casos, el cobrament d'una nova càrrega compresa entre 1/10 i 1/25 part de la collita que substitueix l'extingit delme, l'obligació de collir i transportar les parts corresponents al concedent, la participació del rabasser en el pagament de les contribucions, i fins i tot esmenta un cas en el qual s'obliga a treballar el rabasser a jornal per al propietari (COLOMÉ FERRER, Josep. «Les formes d'accés... op.cit., p. 140-143).

52. El contracte establert el 1880 entre Ramon Salvans Comella i Pelai Auladell Caserras sobre una peça de terra del Mas Clos de Santa Cecília de Voltregà diu textualment: «Se ha convenido muy particularmente que será facultativo al estableiente y a los suyos el pesar o hacer pesar las cargas de vendimia y dejará las que le acomodaran hasta quedar satisfecho de la parte que les corresponda cobrar por el censo anual que mas abajo se impondrá». El cens estipulat és d'1/4 part de la verema.

53. Fins a l'extrem que l'any 1880 Ramon Salvans Comella obliga a l'emfiteuta Narcís Ullastre Solà «el haber de conservar en el modo que se encuentren todos los márgenes que haya en la tierra establecida mientras no bajen 4 palmos catalanes, equivalentes a 7 dm², 7 cm², 7 mm²».

54. SUDRIÀ, Carles. *Aspectes de l'agricultura... op.cit.* p.27.

55. «Els tractes més comuns pel conreu de la terra son la parceria pels fruïts y pel bestiar l'arrendament. El cultiu directe del propietari es casi desconegut y l'arrendament pagat ab diners si bé n'hi ha molts casos no es, ni de bon tros, lo general.» (ABADAL CALDERÓ, Joaquim. *Ponència del XI Congrés de la Federació Agrícola Catalana Balear celebrat a Vic l'any 1908*. Vic: Imp.G. y R. Portabella, 1909, p. 33-34).

56. «[...] dicha comarca es, de entre todas las de la provincia de Barcelona, la en que se practica mas intensamente la aparcería y la en que se consiguen mejores resultados, tanto en el orden económico como en el social» (CALLÍS I MARQUET. *Varietades del contrato...*, op.cit., p.7).

localitzats, vint-i-tres serien estrictament de masoveria en el sentit que es cedeix una explotació agrària amb el mas per a viure-hi la família del masover, i dos serien contractes de parceria modalitat terratge, és a dir terres de rompuda cedides per tal de ser cultivades de vinya⁵⁷. En dos casos els contractes de masoveria establerts ser-veixen per a eixugar part dels deutes de l'arrendatari a l'arrendador.

Aquesta forma de contractació heretada de l'edat mitjana persisteix per la seva eficiència en el nou context socioeconòmic de la comarca. Permet als propietaris acumular terres sense haver d'explotar-les directament i assegurar-se tant el control de la propietat (cosa que es perd amb l'emfiteusi), com el de l'explotació, ja que a través de les clàusules del contracte el propietari s'assegura la seva intervenció en l'orientació i les formes de producció de la finca cedida,⁵⁸ i alhora s'impedeix explícitament el subarrendament. El pagament a parts de fruits li permet beneficiar-se de les conjuntures favorables i de les millores tècniques de l'explotació. Alhora, el contracte de masoveria dóna certa estabilitat al masover: absència del pagament per entrada que no hipoteca l'accés a la terra per manca de capitals, vivenda per a la família, durada mínima assegurada del contracte i possibilitat d'esdevenir indefinida, pagament de parts alíquotes i un cens en diners de reduïdes quantitats que permeten superar amb major facilitat les conjuntures desfavorables.

L'absentisme dels propietaris no impedeix, ho hem vist anteriorment, el control

57. Una peça de terra de 2 Q d'extensió del Mas Alboquers a Sant Jaume d'Alboquers (Lluçanès) i una altra de 2,5 Q ubicada a Espinelves. Per tractar-se de terres de rompuda, durant els quatre primers anys, el parcer resta exempt de pagar fruits.

58. Són habituals en els pactes l'obligació del masover de: 1) Cuidar i esporgar els arbres al seu moment. 2) Plantar anualment la quantitat d'arbres que s'especifiquin. En alguns casos també s'informa de la mena. 3) Informar anualment i per escrit de les garberes collides de gra del masover i, si s'escau, dels altres parcers del mas. 4) Conservar les terres a ús i costum dels pagesos del país. 5) Conservar els camins, recs, les rases i els marges. 6) Vigilar el bosc i en cas que el propietari hi posi un guardabosc, el masover l'haurà d'hostatjar i alimentar com a mínim dues vegades al mes (altres vegades s'estipula que la manutenció no superarà els sis dies l'any). 7) Aplegar fullaraca, desferres de blat de moro i, si s'escau, els materials orgànics de la comuna del propietari per a fer-ne fems. 8) Pesar i donar compte de les càrregues de carbó vegetal al propietari. 9) Portar cada estiu les càrregues de llenya estipulades a casa del propietari (habitualment a Vic). 10) Cuidar de l'honorabilitat del propietari i de l'Església, informant de les blasfèmies i crítiques que li pugui fer el veïnat. Veullar per la bona moral i els costums del país.

Alhora, el masover té explícitament prohibit: 1) Vendre els fems, la palla, les hortalisses i els ferratges produïts a l'explotació sense exprés permís de l'amo. 2) Tallar arbres o fer llenya sense el consentiment del propietari, el qual assenyalarà d'on ha de treure la fusta. 3) Extreure aglans i herba del bosc sense el consentiment del propietari. 4) Criar més bestiar del que especifica el contracte, en especial la cria de cabres. 5) Deixar pasturar bestiar d'altri a les terres arrendades. 6) Exercir cap altre treball o ofici que no sigui el de la masoveria.

Pot ser motiu de desnonament l'incompliment d'alguns dels pactes del contracte esmentats o l'abandonament de la casa (deshabitar-la) o de les terres (no cultivar-les durant un any).

sobre l'explotació. És més, a vegades l'arrendador es reserva alguna estança (habitacions, dret a utilitzar la cuina i els fogons) de la casa per habilitar-la o com a graner per emmagatzemar-hi la seva part de la collita. També es reserva alguna peça de terra i algun tros d'hort. Sovint es tracta de les terres de millor qualitat de la finca. El bosc és d'ús exclusiu de l'arrendador, encara que el masover té dret a fer llenya per al seu ús personal. A més d'allò esmentat a la nota núm. 58, altres drets habituals del propietari sobre la masoveria són: visitar la finca (l'amo i els seus) sempre que li plagui. «Estarà obligat lo masover a suministrarlos (al propietari i els seus) la llenya necessària per coure lo que los convinga i una carnicera de tocino cada any.» (Masoveria del mas Pratdesaba de Malla propietat de Francesca de Tort i de Rocafiguera, 1869).

La durada habitual del contracte a la Plana de Vic és de quatre anys «i quatre enteres collites» perquè és el que triga a exhaurir-se un trenit quadriennal (en el segle XVIII la durada solia ésser de quatre anys, dos forçats i dos «lliberts»). El fet informa dels distints trenits utilitzats a la comarca i alhora del grau de desenvolupament tècnic de les subcomarques osonenques.⁵⁹ A la Plana de Vic coexisteixen les rotacions triennals i, sobretot al fons, les quadriennals.⁶⁰ En alguns casos, la durada és de cinc anys per haver-se introduït al cicle una collita de ferratges (trepadella, alfals). El guaret ha quedat definitivament desterrat de la Plana de Vic i es manté en llocs aïllats de la muntanya. A les àrees més muntanyenques on la terra és de pitjor qualitat (Lluçanès, Moianès, Collsacabra, Guillerics i Montseny) es practica la rotació biennal, d'aquí que la durada dels contractes localitzats a Tavertet, Viladrau o Sora sigui de dos anys. Després dels anys forçats, habitualment s'estableixen pròrrogues anuals. És a dir, el contracte esdevé indefinit i molts són els casos en què varies generacions de masovers han viscut a la mateixa masoveria. El plaç mínim

59. Les combinacions de plantes que s'utilitzen a cada any dels distints trèmits també depenen de la composició del sòl, el pendent dels camps, la seva ubicació, el microclima de la zona, del costum i les conjuntures.

60. A mitjan segle XIX el primer any es cultiven faves i llegums; el segon blat, i sobre el rostoll (restobles), si l'estiu és humit s'hi fa fajol, el tercer any blat de moro i si no s'ha cultivat ordi, i a les terres inferiors fajol o sègol; el quart any forment o xeixa i restobles de fajol o naps. A les terres d'inferior qualitat, el primer any se sembren guixes i llegums i en el quart forment i sègol. La rotació triennal varia respecte l'anterior, perquè, pràcticament, se suprimeix el quart any del cicle quadriennal (SALARICH. *El censo de Vich*. Barcelona: Imp. J. Bosch, 1857, p.90-91). A finals del nostre període d'estudi es planten patates, blat, ordi i civada «que és la més generalitzada en el terme (Vic)», o la variant formada per moresc de goret, blat, ordi i civada, «i també en últim any, en lloc de civada, algunes vegades s'hi fa moresc. Alternen també, en substitució del ordi, barreges de diversos grans, que segons el predominant anomenen oediós, lleguminós i mestall, en aquest últim cas quan es tracta de sègol i blat. També moltes vegades sobre el rostoll de l'ordi s'intenta obtenirhi, com a segona collita una de moresc» (GALDERIC. «Les aportacions al contracte de masoveria en el terme municipal de Vic», *Recull de Varis articles publicats a «Gazeta de Vich-any 1936*, p. 6,12.

establert per anunciar la rescissió del contracte oscil·la entre els dotze i divuit mesos d'anticipació. El darrer any (els contractes comencen i acaben per Tots Sants), cal que el masover deixi la terra i els pallers com els ha trobat i cultivi la terra com els altres anys. La finalitat d'aquestes clàusules no és altra que la de tenir l'explotació preparada per al següent masover i alhora evitar el que molts masovers devien fer en deixar la finca, això és, consumir tota la palla, abandonar les tasques d'acondicionament de la terra per iniciar el trènit, i les feines habituals de manteniment i conservació de la casa i de les dependències de l'explotació. A la masoveria del Mas Pradesaba de Malla (Plana de Vic) s'obliga «lo any que desocupia la masoveria hagi de deixar sens sembrar una tercera part de la terra que conrei y a més la part que correspondrà fer-hi blatdemoro de llaurada, qual terra quedarà a disposició del masover que entrarà de nou [...]». L'entrada parcial a l'explotació del nou masover és una altre fórmula de traspas del cicle.

A banda del pagament en diners per la cessió de les terres (franques de pagament de parts),⁶¹ la casa del masover, corts i altres dependències, s'estableixen parts al·lquotes que normalment són el terç o el quart dels grans d'aresta (altres vegades s'estipulen les 2/5 o 4/10 parts), i el quart o el terç el blat de moro (que haurà d'entregar desgranat i en espiga segons decideixi l'arrendador), els trumfos (patates), els llegums, fasols, mill i fajol de fangada. Si aquests són de llaurada el repartiment és a mitges, com en la fruita.⁶² A més del cens i les parts de fruits, en alguns casos l'arrendatari ha de portar per Nadal i Pasqua aviram (habitualment un parell de pollastres o de capons) a casa de l'arrendador. El cens en diners i el bestiar (porc, pollastres etc.) cal que el masover els porti a casa del propietari. Quan el contracte és de parceria a mitges l'arrendador participa activament en l'explotació. S'obliga a proporcionar els fems necessaris per a la explotació i a cedir el bestiar de tir per a les tasques agrícoles del masover. El parcer habita la casa de l'arrendador, si s'escau, establint que menjaran a la mateixa taula. Aquest ha de comprar el bestiar perquè i els beneficis es reparteixen a mitges.

Les obres de manteniment de la casa i dependències generalment van a compte de l'arrendador, encara que a vegades l'arrendatari és qui ha d'avançar els diners. A més, el segon hi aporta pel seu compte el transport dels materials de l'obra i una part de la força de treball oferint-se gratuïtament com a manobre (de 5 a 10 jornals). En altres casos, el treball gratuït del masover se substitueix pel pagament de

61. Entre el 2 % i el 10 % de la terra arrendada queda lliure (franca de pagament), perquè el masover hi cultivi ferratges i patates.

62. Dels contractes localitzats s'evidencia com, amb el pas del temps, les parts de fruits corresponents al propietari s'incrementen. Del 1/3 o el 1/4 es passa a les 4/10 parts. També, com en les altres formes de contractació s'evidencia un enduriment de les formes de contractació. Segons Carles SUDRIA, *Aspectes de l'agricultura... op.cit.*, p.27, al segle XVIII era absolutament unànim el pagament del quat i el terç (grans al terç, llegum de fangada al quart, i la fruita, també el raïm, a mitges).

journals de persones d'ofici o dels traginers. En el contracte de masoveria del Mas Santa Anna de Gurb de l'any 1877, propietat d'Antoni Pradell, s'especifica que l'arrendatari, Josep Sabatés, pagarà cada any dos journals de fuster o bé de mestre de cases.

Pesen sobre les masoveries càrregues senyorials aparentment abolides pel nou règim liberal. L'abolició del delme i altres drets no impedeix que l'arrendatari mantingui la càrrega senyorial, ara incorporada a les condicions del contracte. En el contracte de 1850 entre Genís Terricabres i Joan Mas sobre les «terres de l'Esteve» de Sant Julià de Vilatorrada, a més de les parts alíquotes corresponents, s'estableix que el masover pagui una de cada deu Q de gra. En el contracte de masoveria de 1869 entre Francesca de Tort i de Rocafiguera i Martí Febrer per al mas Pratdesaba de Malla s'obliga el pagament del delme, sense més eufemismes. Al masover del Mas Corral Nou, propietat de Joaquim de Rocafiguera Ventós (1875), se l'obliga a pagar primícia al rector de la parròquia (1/16 part) a més dels drets d'obra, menjars, i altres que siguin costum. Al masover del Mas Prat de les Codines (1882), del mateix propietari anteriorment esmentat, a més del delme se l'obliga a pagar els censos i els drets d'Església al rector de Sora, segons el costum.

Dels contractes estudiats no se'n desprèn cap costum generalitzat sobre el pagament de les contribucions i les càrregues fiscals o municipals. En molts casos l'arrendador es fa càrrec de les ordinàries, mentre que les extraordinàries corren a compte del masover. En altres contractes (Mas Casals de Tavertet) s'obliga l'arrendatari a pagar-ne 2/3 parts. En altres, com el Mas Santa Anna, propietat d'Antoni Pradell, les contribucions territorials corren a compte de l'arrendador, i les personals i veïnals a compte de l'arrendatari. Al segle XVIII les aportacions en diners pagava el masover, i els censos en gra, delme, parròquia, menjars, sagristia es treien de la pila de la collita prèviament a les particions. Respecte el cadastre i altres pagaments en diners variaven al llarg del segle XVIII. A començaments eren a càrrec del propietari, però després, i rebaixant la renda del pagament anual acordat, ho pagava el masover. La comparació entre els dos segles sobre el pagament de les contribucions permet més elements de judici per pensar en un enduriment de les condicions dels arrendataris en aquelles èpoques en què coincideixen l'augment de la força de treball i el conseqüent increment de la pressió sobre la demanda de terres.

Les plantes que cal cultivar són estrictament estipulades i s'impedeix el creuament de les que no ho siguin perquè el propietari deixaria de percebre'n rendes. També en els contractes de masoveria, el nombre de caps de bestiar de l'explotació i la mena són rigorosament estipulats perquè el masover no abandoni les obligacions agrícoles que assegurin uns ingressos a l'arrendador. Tant els costos de compra, engreix, com els beneficis de la seva venda o utilització (en cas del bestiar de peu rodó) són competència del masover. Habitualment s'obliga, però, a comprar dos godalls, engreixar-los i entregar-ne un (que ha de tenir unes 80 carniceries de pes) a

l'arrendador. També és habitual que el masover cuidi algun animal de l'amo, ja siguin gallines, xais, porcs, o algun cavall. La seva manutenció corre a compte del masover i per evitar possibles discriminacions de les esmentades bèsties respecte de les del masover s'especifica que es cuidin plegades en un mateix galliner, ramat, corral, cort o estable. L'estricta regulació en l'orientació de l'explotació dels contractes feia difícil al masover innovar i/o especialitzar-se en un mercat cada vegada més competitiu. Per a qualsevol canvi calia l'acord pactat (és a dir que del canvi també se'n beneficiés econòmicament el propietari) de les dues parts. El fet justifica el conservadorisme i la lentitud de les transformacions del camp osonenc. Per aquest motiu creiem que els canvis van partir més aviat de les explotacions menades per propietaris i d'aquelles cedides en arrendament en diner que no pas de les masoveries i altres formes de parceria.⁶³

5.5. *L'arrendament en diner a preu fix.* El nombre d'arrendaments a preu fix és el més voluminós de totes les formes d'accés a la terra estudiades. A la mostra dels protocols notariais s'han localitzat trenta casos d'arrendament de masos i peces de terra, dels quals set són per efectuar rompudes (la majoria daten de la dècada de 1860,⁶⁴ set peces de terra soltes desagregades de masos i setze de masos. A més, s'han localitzat quatre contractes d'arrendament d'herbes, tres de bosc per a l'explotació forestal i un d'arrendament del bosc per a la recollida de tòfones per part d'una empresa francesa. Durant el primer terç del present segle ha estat l'arrendament en diner a preu fix l'única fórmula localitzada als protocols notariais. Sembla que aquesta es va imposant per damunt de les altres. Amb tot, desconeixem el seu grau real d'implantació, no tant sols perquè els contractes buidats són el fruit d'una mostra, sino perquè desconeixem l'abast de la contractació duta a terme a través de protocols privats o els concertats de forma verbal.

L'arrendament a preu fix és la forma de contractació que permet als arrendadors adaptar-se amb més facilitat a les conjuntures econòmiques i mantenir el seu nivell d'ingressos, i a l'arrendatari li dóna més llibertat, sobretot quan es tracta de la cessió de peces de terra, en el sentit que aquest està menys sotmès a tota la casuística dels pactes descrits per a les anteriors formes d'accés a la terra, en especial aquells que afecten la seva vida privada i són marcadament paternalistes. La mateixa dimensió del protocol es redueix. Dit d'una altra manera, és la fórmula que té per a eixos la

63. Emili GIRALT opina justament el contrari, «L'agricultura...» *op. cit.*, p. 149-150. Només un resseguiment particular d'un nombre representatiu d'explotacions, de la seva producció, els seus rendiments, la seva productivitat, i la seva comptabilitat permetria confirmar l'una o l'altra hipòtesi.

64. Les condicions d'aquesta mena d'arrendaments són millors per als arrendataris que les dels arrendaments de terres o masies en plena explotació (major durada del contracte, preu per quartera més reduït, contribucions a càrrec de l'arrendador, subministrament de la fusta necessària per a coure la terra etc.).

durada del contracte i l'import anual que ha de satisfer l'arrendatari. Respecte del primer apartat es constata que la durada dels contractes és molt heterogènia. La mitjana aritmètica és de sis anys i l'amplitud de casos oscil·la entre l'any i els vint anys (la freqüència s'incrementa entre els quatre i deu anys). En els arrendaments del primer terç del segle XX s'aprecia un allargament de la durada respecte els del període anterior. Mentre que a la segona meitat del XIX predominen els compresos entre quatre i cinc anys, en el segon període abunden els contractes de deu anys. A diferència de la masoveria, les pròrrogues no són habituals.

Respecte l'import, destaca l'obligatorietat de pagar per anualitats avançades en moneda d'or i plata durant la primera meitat del segle XIX i l'acceptació del diner en paper emès pel Banc d'Espanya des de finals del segle passat. Amb la precaució que obliguen unes sèries tan curtes,⁶⁵ avancem que el preu anual de la Q arrendada és superior a les masies que a les peces de terra perquè les primeres inclouen també la vivenda de la família del productor. Així mateix s'observa, independentment dels factors físics (qualitat, inclinació ubicació orogràfica etc.) una variació del preu per quartera i any directament proporcional a la proximitat dels nuclis urbans, en especial a l'eix Centelles-Torelló (quan més aprop d'aquests, més cara és la terra) i al pas del temps. Com es desprèn de la Taula núm. 3, el preu de la terra s'encareix, i passa de 37,18 pta/Q any el període 1870-1899 a 51,03 pta/Q any el període 1900-1930.

TAULA 3. *Preu anual dels arrendaments de masies i preus del blat a Vic. 1870-1930.*

Període	Arrendaments			Preu del blat	
	Pta/Quart I any	Casos	Índex (1)	Pta/L	Índex (1)
1870-1879	27	1	59,87	21,94	90,94
1880-1889	27,48	2	60,93	19,23	79,71
1890-1999	57,08	2	126,57	18,98	78,67
1900-1909	31,28	5	69,36	15,75	65,28
1910-1919	86,93	3	192,76	34,67	143,71
1920-1929	64,72	3	143,51	40,15	166,42
1930	21,19	1	46,98	18,15	75,23
MITJANA	45,09	2,42	100	24,12	100

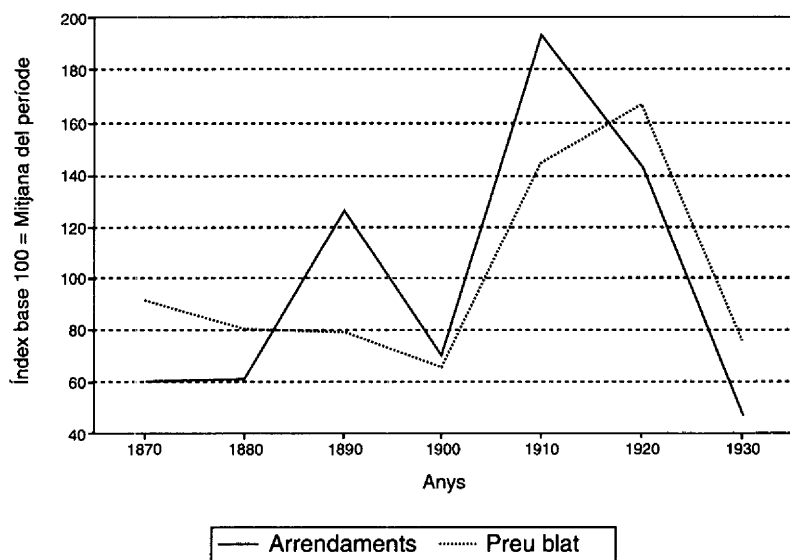
Font: Per als arrendaments, vegeu la nota núm. 33; Per al preu del blat del segle XIX: Arxiu Municipal de Vic, *Subsistències 1868-94 I i II*. Llibres; Per als preus del blat del segle XX: Arxiu Episcopal de Vic, «Revista de la Cambra Agrícola Ausetana» del període.

(1) Índex base 100= mitjana del període

65. Qualsevol explotació estadística s'ha de considerar només com una tendència.

Si es creuen els preus dels arrendaments i el preu del blat (vegeu el gràfic) s'aprecia la progressiva davallada dels segons a la Plaça de Vic fins a l'any 1900 (fruit de l'arribada del ferrocarril a les terres de la comarca i dels efectes de la crisi finisecular) i un creixement del preu mitjà dels arrendaments per quartera i any des del 1870 amb una brusca inflexió durant la dècada de 1880.⁶⁶ Del comportament d'ambdues variables destaca la reacció dels arrendataris agrícoles davant la crisi finisecular: augmenten els arrendaments per fer cara a la davallada dels ingressos motivada per la caiguda dels preus (cal recordar que molts dels arrendadors són també pagesos). Els principals afectats de la conjuntura són, però, els arrendataris que pateixen l'encariment dels arrendaments i paral·lelament la disminució dels ingressos derivats de la venda de llurs collites. A més, els preus dels bens manufacturats, en especial els d'aquells destinats al parament de la llar, o bé davallen a un ritme menor o augmenten en termes absoluts.⁶⁷ No és per casualitat que l'inici de l'especialització pecuària coincideixi a les darreres dècades del segle passat amb la caiguda del preu dels cereals, principal producte cultivat a la comarca.

Relació entre el preu dels arrendaments (Pta/Quartera i any) i el preu del blat al mercat de Vic (Pta). 1870-1930

66. El fenomen no és exclusiu de la comarca d'Osona. Rosa CONGOST detecta un notable increment del preu dels arrendaments de peces de terra a preu fix a la regió de Girona cap a mitjans segle XIX: «Una font poc utilitzada: el registre d'hipoteques», *Estudis d'Història Agrària*, núm.8, Barcelona: Curial, 1990, p. 216. D'un total de 634 casos estudiats entre 1768 i 1862, agrupats per quin-

El comportament del preu dels arrendaments i el dels preus del blat durant el primer terç del XX manifesten una clara sintonia, amb la particularitat que la recuperació dels preus del blat durant les dues primeres dècades del segle (motivades per la política proteccionista dels respectius governs) es contraresten amb l'augment encara superior dels preus dels arrendaments. És a dir, els arrendataris en cap cas gaudeixen d'una conjuntura econòmica favorable.

Però qui son els uns i els altres? De tots els protocols estudiats, en els contractes d'arrendament a preu fix és on més es transgredeix la visió estereotipada i sovint excessivament simplista dels grups socioprofessionals que intervenen en el contracte.⁶⁷ Per descomptat, a la banda dels arrendadors predominen els propietaris, ja siguin hisendats residents a ciutat o pagesos propietaris que cedeixen part de llurs finques, però també hi ha un nombre important de persones procedents del món urbà, és a dir, individus enquadrats al sector secundari i terciari (des d'industrials a comerciants). Però el que més sobta és l'existència de jornalers i bracers en el grup dels arrendadors. I al contrari, entre els arrendataris, predominen pagesos (desconexem si són propietaris o no), bracers, jornalers, però també fabricants, tractants de bestiar, negociants, botiguers, gent d'ofici i categories socioprofessionals que habitualment es trobarien entre els arrendadors, com ara els hisendats.

Cal tenir present, per tant, que la frontera entre arrendadors i arrendataris no queda clara en el sentit que s'intercanvien les estructures socioprofessionals, sobretot en el primer terç del segle XX. L'economia capitalista de mercat trenca (si és que anteriorment havia existit) el món estàtic i perfectament definit de l'estructura de poder econòmic. No neguem l'existència de classes socials (l'estructura de la propietat de la terra es troba, recordem-ho, fortament concentrada i polaritzada), només constatem una mobilitat social important a la segona meitat del segle XIX i primer terç del XX. La línia divisòria entre arrendadors i arrendataris és àmplia i poc definida. Treballadors de la terra s'erigeixen en arrendataris i grans propietaris en arrendataris, encara que aquests no treballen la terra sinó que la subarrenden o contracten treballadors a jornal.

D'altra banda, destaca la participació d'individus enquadrats en activitats secundàries i terciàries tant en el grup dels arrendadors (capitals urbans desviats en

quennis, hem reelaborat la informació oferta i l'hem repartida en tres períodes: 1768-1799, 1800-1849 i 1850-1862. El preu mitjà de cada vessana de terra campa en el primer període és de 5,85 ll, en el segon de 6,85 ll, i en el tercer de 9,35 ll.

67. PONCE VIVET, Santi. *Transformacions agrícoles...*, op. cit., apèndix núm.8.

68. Dels 38 contractes d'arrendament hem localitzat la professió o condició social de 34 arrendadors i 34 arrendataris. Dels darrers, hi ha 13 pagesos, 2 hisendats, 4 bracers, 2 jornalers, 3 fabricants, 2 tractants de bestiar, 3 negociants, un botiguer, un traginer, un argenter, un ferrer i un fuster. El grup d'arrendadors el formen 13 propietaris, 8 hisendats, 5 pagesos, un fabricant industrial, un eclesiàstic, un comerciant, 3 bracers i 2 jornalers.

l'adquisició de béns arrels), com en els d'arrendataris (que no treballadors de la terra), és a dir que han convertit la terra en una empresa explotada per assalariats o subarrendada en qualsevulla de les formes de contractació existent.

Els contractes d'arrendament no solament s'estableixen entre propietari i treballador agrícola, sinó que sovint informen de la *intromissió* de mitjancers procedents del món urbà que esdevenen un esglaió intermedi col·locats entre ambdós grups. Aquests intermediaris cedeixen (a vegades simplement acaten una situació de fet) la terra a través de contractes de masoveria (s'han localitzat cinc casos). En molts casos d'arrendament es preveu, i s'enuncia explícitament, el dret de subarrendar la terra a través de la modalitat que triï l'arrendatari-intermediari. Es dona plena llibertat sobre la terra, mentre no es vulnerin els acords establerts entre arrendador i arrendatari. Els arrendataris d'herbes, per exemple, són majoritàriament negociants de bestiar. L'arrendament de les masoveries del Mas Reixach de Gurb a Joan Vilar Garrida, negociant, té per finalitat convertir-les en explotacions pecuàries: «El arrendatario podrá transformar en corrales los bajos de las dos casitas arrendadas pero de modo alguno podrá hacer subir el ganado a los pisos de las mismas...» D'una banda, detectem una important penetració del capital urbà a les explotacions agrícoles i de l'altra, l'arrendament com a principal via d'accés. Sembla que, segons els contractes localitzats, l'arrendament és, entre totes les formes de contractació, la fórmula més utilitzada per a introduir canvis agrícoles i iniciar el procés d'especialització ramadera. És el que permet més llibertat a l'arrendatari i el que més s'adapta a l'economia capitalista de mercat.

Hi ha casos en els quals, per les fórmules emprades en els protocols i els pactes establerts, s'evidencia la conversió d'antics contractes de masoveria en contractes d'arrendament. El fenomen s'aprecia a les contractacions del primer terç del segle XX. Els pactes es mantenen pràcticament inalterats i es canvia el pagament de les parts de fruits pel pagament fix en diner. Són, per exemple, els casos de l'arrendament del Mas Verdaguer i la masoveria Caseta de la Serra de Santa Cecília de Voltregà (any 1900), del Mas Soler de Gurb (1910), del Mas Masferrer i les masoveries Cal Doctó i Casanova de Gurb (1920).

En altres casos, els arrendaments responen a la necessitat imperiosa dels arrendadors d'aconseguir líquid o pagar algun deute als arrendataris. És el cas de l'important hisendat Jacint Bru de Sala, persona vinculada a l'IACSI, resident a Barcelona, el qual arrenda la casa pairal de La Sala, la masoveria de Les Codinoies i tres peces de terra ubicades al municipi de Folgueroles (amb una extensió total de 224 Q3 quartans) per tal de fer cara a les hipoteques que aclaparen el propietari.

6. *Conclusions*

Entre la segona meitat del segle XIX i primer terç del XX, l'activitat agrícola i el nombre d'arrendataris és important a la comarca d'Osona. El gruix de la renda de la terra s'absorbeix prioritàriament a través de la cessió en qualsevulla de les modalitats d'arrendament, encara que som conscients que amb aquesta tractem només un dels mecanismes d'apropiació de l'excedent i obviam, entre d'altres, la renda derivada del crèdit, del fisc, la comercialització de la producció. D'altra banda, part de la renda senyorial i/o eclesial, com ara l'extingit delme, es transforma i s'integra en els arrendaments de masoveria i parceria. Les classes propietàries de l'actiu règim sembla que amb la nova societat liberal refermen el seu poder econòmic.

El domini útil sovint recau sobre pagesos propietaris o descendents de pagesos que per les vies matrimonial, compra o hipoteca acumulen progressivament masies, peces de terra i cases situades de manera escampada arreu del territori sense solució de continuïtat.⁶⁹ Davant la impossibilitat d'explotar directament llurs finques,⁷⁰ cedeixen l'explotació d'aquelles finques incorporades a través de qualsevulla forma de contractació agrària. Alhora, es creen noves explotacions derivades de la desagregació de parcel·les de terra dels masos. D'aquesta manera s'aconsegueix una major explotació del sòl: a través de l'increment del treball humà i no pas a través de la capitalització de les explotacions. El nombre d'arrendataris augmenta i també la renda dels propietaris. Aquesta, juntament amb el crèdit, l'adquisició de passius de l'estat i actius d'empreses com el ferrocarril, esdevenen les principals estratègies de creixement dels propietaris de la comarca d'Osona durant la segona meitat del segle XIX. En aquesta línia d'argumentació, l'estudi de les formes de cessió de la terra i de les seves condicions esdevenen cabdals.

Les formes heretades d'accés a la terra dels productors persisteixen amb petites modificacions. Són conseqüència de la consolidació d'una estructura de la propietat fortament concentrada i polaritzada. Reflecteixen el poder d'adaptació de les classes dirigents a una economia de mercat competitiva que exigeix noves vies d'especialització.

El subestabliment segueix com una pràctica esporàdica només per posar en explotació terres de rompuda. La seva freqüència disminueix a mesura que ens acostem al present segle, perquè es redueix la pressió de productors sobre la terra (la industrialització esdevé un atractiu motiu d'atracció), però també perquè inmobilitza l'accés a la terra. Al tombar del segle XX els propietaris no estan disposats a

69. Són casos paradigmàtics les nissagues Serrabou de Tavèrnoles o Rocafiguera de Moià.

70. L'explotació directa a través de treballadors assalariats sovint és una pràctica que només s'aplica a les terres de la casa pairal on resideixen (això si no han anat a viure a Vic o a Barcelona). L'explotació directa d'altres masos de la propietat a través d'aquest procediment o sota la supervisió del majordom és inusual a les terres de la comarca.

cedir la quasi propietat de la terra a través de contractes emfitèutics perquè això representa perdre el control sobre la terra a canvi d'unes rendes fixes cada vegada més devaluades. Perduren, en canvi, els contractes de parceria, i la seva modalitat, la masoveria, perquè aquests són temporals i alhora permeten —en el marc existent de l'estructura de la propietat— optimitzar els recursos, és a dir aconseguir les rendes més elevades sense haver d'intervenir excessivament en l'explotació. Amb tot, sembla que s'imposa progressivament l'arrendament a termini i en diner. Aparentment els propietaris es despreocupen de l'explotació agrària alhora que s'asseguren unes rendes fixes en diner. Les seves economies domèstiques agrairan saber que durant un temps determinat hom preveu uns ingressos i que aquests es poden incrementar amb nous contractes o revisions dels antics.

A través dels contractes de parceria i la masoveria, els propietaris s'impliquen en l'explotació agrària (imposen línies i objectius, i en el cas de la parceria participen en la capitalització i la direcció de l'explotació) i no són, com sovint s'ha considerat, simples rendistes. Conseqüentment, la crítica a l'absentisme com un mal endèmic de la segona meitat del segle XIX que mantenia formes antiquades d'explotació i s'esgrimia com una de les causes de l'estat d'endarreriment de l'agricultura osonenca, es mostra incorrecta.⁷¹

En termes generals, es manifesta un enduriment de les condicions contractuals que permet als propietaris de sobreposar-se primer (mitjan segle XIX) al desmantellament de la renda feudal (delme i altres s'incorporen al contracte, l'arrendatari no se'n beneficia, ans al contrari), després a la crisi finisecular (s'incrementa la part que percep l'arrendador). El masover produeix més, però aconsegueix unes rendes menors per l'augment dels preus del parament, la devallada dels preus dels productes que produeix i l'increment de la renda de la terra.

Les conjuntures econòmiques desfavorables es carreguen bàsicament a les espatlles dels arrendataris treballadors de la terra, en especial durant la crisi finisecular. Les possibilitats d'acumulació d'aquests són escasses per la capacitat d'adaptació dels contractes d'arrendament a la situació econòmica del moment.

D'altra banda, durant el primer terç del segle XX apreciem canvis en la contractació. Es canvien contractes de masoveria i parceria per contractes d'arrendament, a causa de l'apremiant necessitat de diner líquid dels arrendadors. Per a l'arrendador, aquesta forma de cessió li assegura unes rendes fixes, es despreocupa de l'explotació i alhora pot revalorar el seu patrimoni cada vegada que fineix el contracte. L'arrendatari-intermediari (el que subarrenda) aconsegueix un marge de llibertat superior respecte les altres formes de contractació que li permet orientar l'explotació en funció de les demandes del mercat, és a dir, pot canviar els conreus i orientar-los cap a l'especialització pecuària.

71. Tèsi encapçalada per Joaquim Salarich i alguns dirigents de l'IACSI.